

Sekcija 4.

ENGLISKI JEZIK

Tema:
**“GLOBALIZACIJA I SAVREMENO
POSLOVANJE”**

PRENESENA ZNAČENJA I NJIHOVO PREVOĐENJE**TRANSFERRED MEANINGS AND THEIR TRANSLATION****DALIBOR KESIĆ**

Filološki fakultet u Banjoj Luci,

EMIR MUHIĆ

Filološki fakultet u Banjoj Luci

Apstrakt

Danas, u dvadeset i prvom vijeku, političke, geografske i kulturološke granice se smatraju više fluidnim i manje ograničavajućim faktorima nego što je to ikada bio slučaj, a i fizičko pomjeranje ljudi preko tih granica dešava se više nego ikada. Ali to nije uvijek slučaj i sa značenjima iskaza, pogotovo prenesenim značenjima koja postoje u različitim kulturama. Značenja imaju svoj korijen. Vode nas u neistražene i nejasne vode primordijalnog iskustva. Metaforička i prenesena značenja su tek lingvistička površ simbola koja svoju moć duguje tome što semantičku površinu povezuje sa predsemantičkom dubinom ljudskog iskustva i dvodimenzionalnom strukturom simbola. Ta nedefinisana značenja, kao i težnja ka egzaktnosti njegovog prevođenja, povezana je s činjenicom da su sva prenesena značenja ipak duboko ukorijenjena u oblastima našeg iskustva koje su otvorene različitim metodama istraživanja. Dok je nekada značaj pridavan upoređivanju originala i prevoda, često s ciljem utvrđivanja šta je 'izgubljeno' u prevodu, u novom pristupu došlo je do radikalnog zaokreta čiji cilj nije bilo evaluiranje već razumijevanje onoga što se desilo tokom procesa prevođenja metafora i prenesenih značenja iz jednog literarnog sistema u drugi.

Abstract

Today, in the twenty-first century, political, geographic and cultural boundaries are deemed more permeable and less limiting factors than ever before, while the physical movement of people across those borders is taking place at an unprecedented rate. That, however, is not always the case with the meanings of utterances, particularly if they contain a transferred meaning pertaining to a culture. Meanings have their roots and origins. They lead us into uncharted and blurred realms of primordial experience. Metaphoric and transferred meanings are just a linguistic surface of symbols whose power is engendered by matching the semantic surface with presemantic depths of human experience and two-dimensional structure of symbols. The vagueness of meaning and efforts to translate it accurately are related to the fact that all transferred meanings are indeed rooted in our experience which can be explored from different angles. While in the past, the focus was on the comparison of the original wording and its translation, often driven by desire to identify what has been "lost" in translation, in the new approach however there seems to be a radical shift whose aim is not to evaluate but, rather, to understand what actually happens during the translation of metaphors and transferred meanings from one literary system into another.

1. Uvodna razmatranja

Roman Jakobson u svom radu „On Linguistic Aspects of Translation“ razlikuje tri vrste prevoda (1959):

- (a) Unutarjezičko prevođenje, ili upotreba drugih riječi (tumačenje verbalnih znakova pomoću drugih znakova istog jezika);
- (b) Međujezičko prevođenje (tumačenje verbalnih znakova pomoću verbalnih znakova nekog drugog jezika);

- (c) Međusemantičko prevođenje ili transmutacija (tumačenje verbalnih znakova određenog jezika pomoću znakova neverbalnog znakovnog sistema).

Iz ovoga je jasno da iako iskazi mogu da budu adekvatna tumačenja šifrovanih jedinica sistema ili poruka, veoma često u prevodu ne postoji potpuna podudarnost ili ekvivalencija. Čak i očigledni sinonimi ne daju punu ekvivalenciju, jer, kako nam i Jakobson pokazuje, međujezičko prevođenje često mora da pribjegne kombinaciji kodnih jedinica kako bi se u potpunosti istumačilo značenje jedne jedinice. Otuda potiču situacije kada u rječnicima nalazimo sinonime za riječ *savršen* kao, recimo, *ideal* ili *vozilo* za *prevozno sredstvo*, ali ni u jednom ni u drugom slučaju ne možemo da tvrdimo da je u pitanju potpuna ekvivalencija, jer svaka od tih jedinica u sebi sadrži skup neprevodivih asocijacija i konotacija. Zbog činjenice da potpuna ekvivalencija (u smislu sinonimije ili istovjetnosti) ne može da se nađe u bilo kojoj od njegovih kategorija Jakobson izjavljuje da je sva poetska umjetnost, shodno tome, tehnički neprevodiva jer je jedino moguća kreativna transpozicija: bilo kao unutarjezička transpozicija – iz jednog poetskog oblika u drugi, ili kao međujezička transpozicija – iz jednog znakovnog sistema u drugi, odnosno iz verbalne u muzičku, plesnu, teatarsku ili recimo slikarsku.

Iz navedenog proizlazi da prevodilac, kada se susretne sa poetskom kreativnošću, koja po definiciji uključuje i prenesena značenja, u stvari, mora da se vodi kriterijumima koji prevazilaze puku lingvistiku, i da se na sceni javljaju procesi dekodiranja i rekodiranja. Ako je to polazna tačka sa koje se prevodilac upućuje u daljnje dubine analiziranja značenja onda je za očekivati da će ga na daljnjim prevodilačkim putešestvijima očekivati i mnogo složeniji problemi. Naime u današnje doba kretanje ljudi širom planete odražava se i na proces prevođenja jer prevođenje ne podrazumijeva puko prenošenje teksta iz jednog jezika u drugi, već se na njega sada s pravom gleda kao na proces pregovaranja između tekstova i između kultura, proces tokom kojeg se kroz medijum prevodioca dešavaju razne vrste transformacija. Model Eugena Nida podrazumijevao je dijalektičko kretanje od teksta u izvornom jeziku, preko analize pa zatim transfera do restrukturisanja i na kraju prevoda na ciljnom jeziku (1969).

Ta problematika prenošenja značenja dolazi do izražaja već i kod prevođenja običnog 'hello', koje je najuobičajeniji oblik pozdravljanja u engleskom jeziku. Dok u engleskom jeziku ne postoji jasna distinkcija između direktnog pozdrava licem u lice i onog preko telefona, u srpskom jeziku ta distinkcija postoji. Još intrigantnije je da je u srpskom jeziku englesko 'hello' preuzeto u telefonskoj komunikaciji u obliku 'halo', dok se kod direktnog pozdravljanja licem u lice i dalje koristi dobro staro 'zdravo'. Sve se dodatno komplikuje uvođenjem malo formalnijeg pozdrava u obliku 'how do you do' koje nije identično srpskom 'kako ste' iako, izolovano gledano, njihova semantička polja djeluju poprilično srodno.

2. Poblje o semantičkom prenosu

Prizivanje više naučnih disciplina koje bi mogle da utru put novim gledištima na prevođenje kao na silu koja može da promijeni i inovira istoriju književnog stvaralaštva navelo je Gideona Tourya da preispita polisistemski pristup dajući daleko veći značaj jeziku na koji se prevodi nego što je to bio slučaj ranije. Ono što je u njegovoj polisistemskoj teoriji bilo okosnica jeste naglašavanje poetike ciljne kulture. Prenesena značenja imaju sposobnost da uspostave konceptualnu raznolikost, odnosno neograničen broj potencijalnih tumačenja na konceptualnom nivou. Brojni autori su iznosili svoje mišljenje o srodstvu između stvaranja prenesenih značenja i prevodilačkog modeliranja. To srodstvo igra presudnu ulogu, na primjer, u radovima Maxa Blacka, od kojih je jedan čak i nazvan *Models and Metaphors*. A sa svoje strane, engleski teolog Ian Ramsey je pokušao da pojasni funkciju religijskog jezika revidirajući teorije Maxa Blacka u knjizi *Models and Mystery* (1964). Takav novi pristup koji korača granicom između modela i prenesenog značenja omogućava nam da potpomognemo teoriju frazeološkog prevođenja u pravcu referencijalnog dimenzioniranja.

Ako prenesena značenja razmatramo u smislu njihovih referencijalnih svojstava, ispostavlja se da je njima s jezikom egzaktnih nauka zajedničko to što do stvarnosti dolazi jedino putem digresija

čiji je cilj poricanje u naše uobičajene vizije i jezik kojeg, inače, koristimo da ih opišemo. U toku tog procesa i frazeološka građa i naučni jezik odnose se na realnost koja je još realnija od stvarnog svijeta oko nas. Analiziranje prenesenog značenja nam dolazi još od drevnih retoričara, ali ta analiza ne popunjava ulogu koju očekujemo od nje ukoliko se ne izvrši jedna bitna revizija. Ta revizija, kratko rečeno, prebacuje problematiku prenesenog značenja iz semantike riječi na semantiku rečenice.

Drugim riječima, frazeološka analitika započinje tamo gdje prestaje leksičko kodiranje. Time se centralno razmatranje stavlja na figurativna značenja riječi, ona njihova značenja koja kasnije postaju dio uobičajene upotrebe. Ovdje se nameće jedno temeljno pitanje – kako odabrati koje je značenje primarno i zašto se, uopšte, javljaju takve devijacije od 'ustaljenih' značenja. Odgovor drevnih analitičara na takva pitanja najčešće bi bio da je svrha takvih stilskih figura ili da popune semantičku prazninu u leksičkom kodu ili da ukrase diskurs i učine ga prijatnijim. Uzimajući u obzir da imamo više ideja nego što imamo riječi da ih izrazimo, moramo da razvlačimo značenja onih koje imamo na raspolaganju van dometa njihove svakodnevne upotrebe. Ili, u onim slučajevima u kojima odgovarajuća riječ već postoji, mogli bismo, ipak, da se odlučimo za riječ s prenesenim značenjem kako bismo iskaz učinili prijatnijim ili možda čak i da navedemo svoje čitaoce ili slušaoce da podsvjesno usvajaju poruke koje autor želi da im prenese na prikriven način. Ova druga strategija upotrebe prenesenog značenja odražava jedan od ključnih aspekata opšte svrhe retorike, odnosno ubjeđivanja.

U takvom svijetu, prevođenje je od nasušnog značaja, pogotovo kada se kaže da treba da se sjetimo da oštrica prevođenja na sebi nosi i teret kulture (Bhabhae, 1994). Sa ekstremne tačke gledišta čak bi se moglo reći da je suština prenesenog značenja u dekompozici svijeta kakvog ga inače prihvatamo zdravo za gotovo. U takvom, postkolonijalnom viđenju odnosa između izvornog i ciljanog teksta ta nejednakost statusa treba da bude sagledana iz više uglova. Sada se i na original i na prevod gleda kao na jednake proizvode kreativnosti autora i prevodioca, mada su, kao što je Paz istakao, njihovi zadaci različiti. Na piscu je da uklapa riječi na idealan, nepromjenljiv način, a na prevodiocu je da te riječi oslobodi stega svog izvornog jezika i omogući im novi život u jeziku na koji se prevode (Paz, 1992). Kao posljedica toga, stari argument o potrebi da prevodilac bude vjeran originalu počinje da se raščinja.

Moglo bi se čak reći i da je frazeološko izražavanje oslobođeno okvira uobičajene vizure svijeta baš zbog toga što ima kapacitet novog stvaralaštva i unošenja inovacija u jezik. Ako je tako, onda su oni koji se izražavaju putem prenesenih značenja najslobodniji ljudi na svijetu. Dodajmo tome i činjenicu da je tokom devedesetih godina teorija prevođenja otišla u toliko različitih pravaca, u mjeri da više ne postoji konsenzus ni o temeljnim principima, a to nam već na prvi pogled ukazuje kolike mogu da budu razlike između kulturoloških i lingvističkih pristupa prevođenju frazeologizama. Peter France ukazuje da teoretičari danas imaju uvelike složeniji zadatak nego što je puko razlučivanje između onoga što je dobro i onoga što je loše; ono što danas treba da ih interesuje su različite mogućnosti koje prevodiocima stoje na raspolaganju i način kako se one mijenjaju u skladu s istorijskim, sociološkim i kulturološkim kontekstom (2000). Globalizacija je, naime, i imala i svoju antitezu, uobličenu u povećanom interesovanju za sopstvene kulturološke korijene i sopstveni identitet. Prevodilac je, kako je to irski teoretičar Michael Cronin dočarao, takođe i putnik, neko ko ide od jednog izvora do drugog (2000).

Kasnije ćemo biti u prilici da se detaljnije osvrnemo na funkcionalne faktore prevođenja uopšte i, konkretno, na prevođenje frazeoloških jedinica kada se budemo posvetili nelingvističkom nivou simbola, ali možda nije zgoreg u ovom trenutku da se osvrnemo na termine *negativnog obrta* koji se koriste za objašnjavanje manjkavosti segmentovanog prevođenja za razliku od onog koje uvažava dubinsku strukturu prenesenog značenja značenja. Naime, odveć temeljno raslojavanje iskaza na riječi, bez uvažavanja veće semantičke cjeline i nepoznavanja kulturoloških aspekata teksta, može da dovede do:

- a) pogrešnog tumačenja informacija,
- b) nedovoljnog tumačenja izvornog teksta, i
- c) odveć površnog tumačenja međusobnih odnosa elemenata unutar iskaza.

To ne znači da se prenesena značenja ne mogu parafrazirati ukoliko u ciljnom jeziku postoji određen ustaljeniji oblik s identičnim značenjem, već samo to da takvo parafraziranje ne može biti omeđeno granicama koje postoje u izvornoj metafori, kao i to da u takvoj parafrazi nikada ne može u istovjetnoj mjeri da postoji inovativno značenje. Na tu vrstu ustaljenih oblika može se gledati kao na paralelu Catfordovoj kategoriji *lingvističke neprevodivosti*, dok bi u ostale podgrupe mogle da budu svrstane fraze kao što su 'hvala lijepo' ili 'prijatno' prije ili tokom jela; ali šta ćemo s frazama iz nekih drugih jezika koje se koriste nakon jela za 'dobro varenje' kada takve fraze nema u našem jeziku? Ili, recimo, kako napraviti razliku u prevodu koja uključuje određene gramatičke kategorije iz izvornog jezika koje ne postoje u ciljnom jeziku, kao što je, recimo, razlika između rečenica u past simplu i prezent perfektu u engleskom jeziku, npr. u rečenicama: *He has lost his wallet* i *He lost his wallet*. Razlika u značenju između ove dvije rečenice na engleskom jeziku je jasna, ali prevodilac nema drugog izbora nego da obje na srpski jezik prevede sa *Izgubio je novčanik*. Whorfovo upoređivanje (koje možda nije relevantno, ali se ovdje navodi samo kao teoretski primjer) između 'temporalnog jezika' kakav je engleski, i 'bezvremenskog jezika', kakav je hopi jezik može da posluži kako bi bio dočaran taj aspekt (Whorf, 1956). Jasno je da su veliki pomaci u opštoj lingvistici donijeli i velike pomake u teoriji prevođenja; razvoj strukturalne lingvistike, rad Saussurea, te moskovskih i praških lingvističkih krugova, kao i Chomskyog i transformacionih lingvista ostvarili su veliki proboj u shvatanju procesa sematičkih transformacija unutar procesa prevođenja prenesenih značenja.

3. Novi pristupi konceptualnoj fenomenologiji

Zahvaljujući napretku savremene lingvistike, došlo je do toga da se mora uvažiti lično iskustvo kao neprevodiv aspekt iskaza; a uzimajući u obzir da ono uključuje razmatranje jezika u svoj svojoj složenosti, a na to možemo dodati i najsubjektivnije lične poruke, onda nema sumnje da frazeološka komunikacija putem prevođenja nikada ne može da bude potpuna, što u isto vrijeme dokazuje da nikada nije ni sasvim nemoguća. Ali teorija prenesenih značenja navodi nas i na drugačiji zaključak. Pokazuje nam kako se nove mogućnosti iskazivanja i konceptualizacije svijeta oko nas mogu ostvariti putem asimilacije do tog trenutka nespojivih semantičkih polja te se može reći da kombinacije prenesenih značenja dovode do beskonačnosti tumačenja.

Ako nijedan koncept ne može u potpunosti da ispuni sve kriterijume za opis određenog frazeološkog semantičkog polja, onda ta zamisao znači da, jednostavno, nijedna kategorizacija ne može da obuhvati sve semantičke mogućnosti datog frazeologizma. Takva sinergija između semantičke višestranosti i konotativne asocijativnosti svojstvena je jedinicama sa prenesenih značenjem i one se po tome razlikuju od nefrazeoloških sintagmi. Ono što ide ruku pod ruku sa konotativnošću je veća ili manja količina ekspresivnosti, a ekspresivnost je frazeološka mirodžja u kuhinji svakog dobrog majstora izražavanja. Takođe, funkcionisanje sličnosti, koje je karakteristično za simbole može se povezati i s korespondentnim procesom u metaforama. Odnos sličnosti i razlika, u stvari, predstavlja konflikt između određene prethodne kategorizacije realnosti i neke nove koja se upravo rađa. Cilj ovog rada je da se, ipak, iznađu određeni principi iz opšte teorije prevođenja koji mogu da se primijene i u prevođenju prenesenih značenja ili makar da unesu više sistematičnosti u tu oblast. Naime, teorija o neprevodivosti prenesenih značenja, kao jednog od njihovih glavnih obilježja, nema baš tako jako uporište u prevodilačkoj praksi (naravno, ta praksa je raznolika i u nekim slučajevima bi mogla da ukaže baš na suprotno, ali cilj nam je da u nju unesemo kreativnost a ne defetizam).

Detaljnijim analiziranjem omjera onih metafora, frazeologizama i prenesenih značenja na uzorku dva jezika – engleskom i srpskom, dolazimo do zaključka da se za bar polovinu frazeologizama koji se koriste u američkom engleskom mogu pronaći ekvivalenti ili kompenzatorna značenja u srpskom jeziku, a nema jakih razloga da se ne nasluti da je situacija, manje-više, slična i među drugim jezicima. Ovaj kriterijum bi u protivnom znatno suzio obim potencijalnih frazeoloških jedinica. Možda je najprihvatljivije gledište da su, u stvari, neprevodiva ona prenesena značenja kod kojih postoji i referencijalno i preneseno značenje, pri čemu je odnos s denotatom izgubljen i u jeziku postoje samo

zahvaljujući prenesenom značenju. Baš taj aspekt odnosa denotata i konotata nas navodi da se zapitamo na čemu se zasniva odnos između doslovnog i prenesenog značenja.

4. Zaključak

Teorija prevođenja naginje ka tome bude normativ, da prevodiocima pruži uputstva o optimalnim rješenjima. S druge strane, stvarni prevodilački rad je, bar kada su prensiena značenja u pitanju, uvijek pragmatičan jer se prevodilac odlučuje za jedno rješenje među mnoštvom drugih – ono za koje smatra da obećava maksimum značenjske kompatibilnosti s minimumom značenjskih devijacija, odnosno intuitivno se odlučuje za takozvanu mini-maks strategiju. Tim prije jer je, kao što reče Octavio Paz, svaki tekst jedinstven i u isto vrijeme je i prevođenje nekog drugog teksta jer nijedan tekst nije potpuno originalan samim tim što je i jezik sam po sebi neka vrsta prevoda: prevashodno prevoda neverbalnog svijeta oko nas, a zatim i zbog činjenice da je svaki znak i svaka fraza prevod nekog drugog znaka i neke druge fraze. Ali, taj argument se može posmatrati i s druge strane bez da mu se uzdrma tlo pod nogama: svi tekstovi su originalni jer je svako prevođenje distinktivno. Svaki prevod je u određenoj mjeri izum i kao takav čini jedinstven tekst (1992).

Preneseno značenje može da oponaša stvarnost jedino ako je iznova stvara na mitološkom nivou diskursa. Time nam pjesnički jezik, u stvari, ne govori o stvarima kakve zaista jesu već poput čega su. Ali, to nam ne nudi rješenje kako pristupiti prevođenju prenesenog značenja već samo postulira princip da između dva jezika ne može da postoji istovjetnost i da se mora prihvatiti viđenje dobijanja i gubljenja u prevodu. Tvrditi da postoji savršen prevod ravno je tvrdnji da postoji savršena pjesma, savršen roman, a bilo koje vrednovanje prevoda treba da pođe od samog procesa prevođenja i funkcije koju obavlja u datom kontekstu. Teme na koje se ta prenesena značenja odnose i motivacione osnove u njima veoma su raznolike i dovoljno razgranate u značenju da mogu da pokriju gotovo sve aspekte svijeta koji nas okružuje. Njihovo decidno razvrstavanje bi moglo da dovede do pravljenja velikog broja izvornih domena, grupa i podgrupa u toj mjeri da se među desetinama različitih grupa izgubi vodilja za davanje prioriteta i dođe do krajnjih procenata od kojih bi mnogi bili manji od jednog cijelog. Ako se kultura neke zemlje smatra dinamičnom, onda i terminologija koja se koristi za opisivanje društvenih pokazatelja takođe mora biti dinamična i sklona promjenama. Da li će te promjene teći simultano u različitim zemljama? Odgovor na to pitanje nije lako dati, ali ono što smo u prilici da vidimo oko sebe govori nam da baš i neće. Možda bi se onda umjesto o nepravilnim i nedosljednim prevodima moglo prije govoriti o prevodima u nekompatibilnim vremenskim periodima.

LITERATURA

- [1.] Bhabha, Homi The Location of Culture (London and New Yourk: Routledge) 1994,
- [2.] Black, M. Models and Metaphors. New York: Cornell University Press, 1962
- [3.] Cronin, Michael Across the Lines: travel, language, translation (Cork: Cork University Press) 2000
- [4.] France, Peter. Translation Studies and Translation Criticism, in Peter France ed. The Oxford Guide to Literature in English Translation (Oxford: Oxford University Press) 2000
- [5.] Ramsey, Ian. Models and Mystery (New York: Oxford University Press, 1964)
- [6.] Jakobson, Roman „On Lingusitic Aspects of Translation“, u R.A. Brower (ed), On Translation (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1959)
- [7.] Nida, Eugen, i Taber, C. The Theory and Practice of Translation (Leiden: E. J. Brill, 1969)
- [8.] Paz, Octavio. Translation: Literature and Letters, transl. Irene del Corral, in Rainer Schulte and John Biguenet eds. Theories of Translation. An Anthology of Essays from Dryden to Derrida (Chicago: University of Chicago Press) 1992
- [9.] Whorf, Benjamin. Science and Linguistics, Caroll NY:1956

**POSTMODERNISTIČKA GLOBALIZACIJA U ROMANIMA GREJAMA SVIFTA:
VIŠESTRUKOST ISPRIPOVIJEDANE ISTORIJE****POSTMODERN GLOBALISATION IN THE NOVELS OF GRAHAM SWIFT:
PLURALITY OF NARRATED HISTORY****Borjanka Đerić**

Univerzitet Sinergija, Raje Baničića bb, Bijeljina

Telefon: +387 55 217-100

E-mail: bdjeric@sinergija.edu.ba**Sažetak**

Grejam Svift jedan je od savremenih britanskih romanopisaca koji uporno ističu problematizovanost stvarnosti kao kategorije. Duhovi našeg vremena rađaju se iz višestrukih verzija istine i istorije, te, kao plod globalizacije, nude otuđenje, izgubljenost, sveprožimajući materijalizam. Svift u svojim romanima prikazuje posljedice globalizacije – eru čiji su junaci obični, prosječni ljudi koji manje ili više neuspješno (ne)pronalaze pravi put, kao ni sebe. Izgubljeni, zbunjeni, pasivni naratori lutaju vlastitim životima, postaju bezbojni svjedoci-posmatrači (But, 1976), kako sopstvene, tako i više, globalne priče – krupnih istorijskih događaja koji obilježavaju njihovo vrijeme (prvenstveno Drugog svjetskog rata). Objektivno viđenje istorije više ne postoji, nema velike priče. Sve jača je sumnja – živimo u vremenu u kome su „veliki narativi” u krizi i opadanju, velike istine postaju zablude (Liotar, 1988). Vrijednost i pouzdanost istorijski utemeljenih doktrina drastično opada. Izgubljena je bilo kakva garancija smisla – istorija je potisnuta istorijskom metafikcijom, poricanjem i odricanjem od istorije (Hutcheon, 1988). Sviftovi naratori izjednačavaju pripovijedanje o istoriji sa pričanjem bajki – praznine i paradoksi, iluzije i izmišljotine kreiraju realnost. Istorija više nije čvrsto tlo ispunjeno dubljim značenjem – ostaje samo nikad do kraja ispričana priča.

Ključne riječi: Grejam Svift, naracija, istorija, historiografska metafikcija, veliki narativi.

Abstract

Graham Swift is one of contemporary British novelists who consistently highlight problematized reality as a category. The ghosts of our time are born from multiple versions of truth and history, so, as products of globalization, they offer estrangement, disorientation, all-pervasive materialism. In his novels, Swift depicts the outcome of globalization – an era whose heroes are ordinary, mediocre people who more or less unsuccessfully find the right path, or themselves. These lost, confused, passive narrators wander through their lives, become neutral witnesses-spectators (Booth, 1976) of their own as well as of the higher, global story – important historic matters that mark their time (principally The Second World War). Objective interpretation of history no longer exists, there is no “big story”. Doubt becomes stronger – we live in the time of crisis of grand narratives, great truths become delusions (Liotard, 1988). Worthiness and reliability of historical doctrines collapse. Any kind of guarantee of meaning is being lost – history is repressed by historiographical metafiction, by denial and disavowal from history (Hutcheon, 1988). Swift’s narrators equalize narration of history with telling of fairy-tales – the emptiness and paradoxes, illusions and concoctions create reality. History is not stable ground filled with profound meaning – we only have a story without ending.

Key words: Graham Swift, narration, history, historiographical metafiction, grand narratives.

1. GLOBALIZACIJA U POSTMODERNISTIČKOJ KNJIŽEVNOSTI

Grejam Swift se u svojim romanima bavi društvenim pitanjima – zanima ga savremeni svijet, nesumnjivo oblikovan prošlošću i istorijom. Međutim, jasno je da današnji književni, ali i stvarni prostor očigledno postaje homogenizovan pod uticajem sveprisutne globalizacije; industrijska era biva zamijenjena novom, informatičkom. Stoga ne iznenađuje izgubljenost književnih junaka. Tako se i postmodernistička pojava višestrukih, raznovrsnih, nepovezanih svijetova može smatrati reakcijom na globalizaciju – stvaranjem imaginarnih, potpuno ličnih i originalnih svijetova, savremeni pisci pružaju otpor uniformisanosti i izjednačavanju bilo koje vrste. Na taj način Tom Krik, junak Swiftovog nagrađivanog romana *Waterland* (1983), stvara svoj flegmatični i melanholični svijet – negdje između zemlje i vode, na granici stvarnosti i imaginacije, prošlosti i sadašnjosti.

Postmodernistička književnost problematizuje povlačenje jasne crte između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, kao i između stvarnog i zamišljenog. Savremeni stvaraoci nepokolebljivo ističu da predstava o svijetu jeste sami svijet – individualno viđenje i shvatanje prostora i vremena se veličaju. Savremeni romani predstavljaju književni doživljaj savremenog svijeta, koji, pod uticajem globalizacije, „koka-kolonijalizma” (Smethurst, 2000), otuđenosti uslovljene materijalističkom površnošću, dovode do opšte izgubljenosti književnih junaka koji na različite načine pokušavaju pronaći sopstveni put u toj prostorno-vremenskoj zbrici koja ih okružuje. Stoga nas ne iznenađuje sve češće pojavljivanje disfunkcionalnih postmodernih heroja koji na svom dugom putovanju nerijetko ne nalaze ono što traže, pretvarajući se u lutalice bez jasne putanje izmještene iz bilo kakvog vremensko-prostornog okvira, lutalice koje čeznu za izvjesnošću i sigurnošću, za svojim „mjestom pod suncem”. Savremeni junaci kreću u potragu za modernim svetom gralom spoznaje, ali, njihov pohod umjesto dostojanstvom biva obilježen besmisлом i ispraznošću.

2. NE POSTOJI VELIKA PRIČA

Današnji britanski identitet je nesumnjivo poljuljan – nema velike priče, nepovratno je izgubljen osjećaj da je nešto važno, ogromno prevaziđeno; osjećanje otupljenosti i izgubljenosti je sveprisutno. Jedna od osnovnih odlika postmodernističke književnosti, ali i savremenog doba uopšte, sumnja u „velike narative”. Preispituje se legitimnost i legitimna moć narativa. Ta nezaobilazna postmodernistička sumnja nerijetko čak graniči sa paranojom. Francuski filozof Žan-Fransoa Liotar (*Postmoderno stanje*, 1988) zastupa stav da živimo u dobu u kome su „veliki narativi” u krizi i opadanju. Vrijednost i pouzdanost istorijski utemeljenih doktrina drastično opada od Drugog svjetskog rata.

Grejam Swift nadopunjuje Liotara praktičnim primjerima nevjerovanja u jednu, jedinu istinitu priču – kroz njegove romane susrećemo se sa junacima koji su, posredno ili neposredno, obilježeni Drugim svjetskim ratom kao najvećom tragedijom prošloga vijeka. Svi ti junaci tragaju za sopstvenom istinom i istorijom, koje su nerijetko prigušene onom prihvaćenom i od viših autoriteta odobrenom verzijom.

3. ISTORIOGRAFSKA METAFIKCIJA KAO JEDINI NAČIN PRIČANJA PRIČE

Savremena književnost veliča pluralizovanost istine, koja jedino može biti prihvaćena ako je sagledana iz više perspektiva. Nerijetko su predstavljena suprotna viđenja porodične i društvene istorije i istine. Linda Hačion u *Poetici postmodernizma* (1988) govori o istoriografskoj metafikciji, ističući nepostojanje bilo kakve „garancije smisla”, „kao što Fuko osporava mogućnost znanja, ne dozvoljavajući postojanje bilo kakve konačne, autoritativne istine.” (Hutcheon 1988: 118) Upravo to nepostojanje istine, te bilo kakvog oslonca u prošlosti utiče i na postmodernističku književnost, koja uspostavlja, pravi razliku i onda raspršava stabilne narativne glasove koji koriste sjećanje da bi pokušali da pronađu smisao prošlosti. Tradicionalni koncepti subjektivnosti bivaju preispitani. Sve češće su prisutni pripovijedači koji na svaki način žele da kontrolišu svoju priču, i shvatanje iste od strane čitalaca. Kao primjer takvih naratora ona navodi Toma Krika, tvrdeći da „nismo uvjereni u sposobnost naratora da poznaje prošlost sa bilo kakvom sigurnošću.” (Hutcheon 1988: 117) Ta nesigurnost je prouzrokovana ponovnim razmatranjem i preispitivanjem prošlosti koje je karakteristično za postmodernističku književnost.

3.1. Sporno pitanje: herojstvo ili obmana?

Jedna od Sviftovih omiljenih tema je poricanje i odricanje od istorije. Duhovi našeg vremena – svjetski ratovi, materijalizam, otuđenje, izgubljenost, prošlost, istorija – nezaobilazni su u opusu jednog od najznačajnijih britanskih pisaca. Sveprisutni su tipično postmodernistički junaci našega doba – osrednji, obični ljudi koji najčešće ne uspijevaju pronaći pravi put, a ni sebe, u haotično blistavo strašnoj eri u kojoj opstajemo.

Junaci postaju nemoćni, pasivni svjedoci ne samo krupnih istorijskih događaja koji obilježavaju dvadeseti vijek, nego i sopstvenih života. Ne prestaju da se vraćaju prošlosti, ponovo preživljavajući ne baš slavne trenutke u životu, sačinjenom uglavnom od poraza i ništavila svakodnevnice. Svift očigledno kritikuje i ističe izopačenost savremenog društva, u kome pozitivna rješenja ne postoje – prisutno je samo prepuštanje bujici, trpljenje ličnih prokletstava, raspadanje porodica, glumljenje zadatih uloga, neumorna posvećenost poslu, usamljenost, gubici, sveprisutna tuga. Naratori, kao i ljudi u savremenom dobu, bivaju prigušeni, ućutkani, isprogramirani. Svjetski događaji, kao i priče, životi, uklapaju se u unaprijed pripremljene, odgovarajuće šeme. Običan čovjek postaje samo „nemoćan čunj pogođen nevidljivom kuglom.” (*The Sweet Shop Owner*: 263)

Stoga pripovijedači postaju izbačeni iz vlastite priče. Konstantno potiskujući svoje želje i emocije, postaju potpuno obezličeni. Vodeći do tančina isplanirani život, udaljavaju se od svoje priče, ne kreiraju je, niti utiču na nju ni u najmanjoj mjeri. Postaju sporedni i u sopstvenom životu, a i u naraciji, pretvarajući se u svjedoka-pripovijedača. Kada uzmemo u obzir klasifikaciju Vejna Buta (*Retorika proze* 1976: 172-173), vidimo da tipični postmodernistički naratori funkcionišu kao potpuna suprotnost djelatnog pripovijedača – apsolutno ne utiču na događaje, postaju puki posmatrači – i kao junaci ali i kao naratori. Ako bi postojala naratološka kategorija koja bi opisivala još dalji bijeg od sopstvene priče – odsutni, odbjegli narator, koji nema snage čak ni da pasivno posmatra i svjedoči sopstvenom životu, bila bi definicija iste. Junaci jedino uspijevaju da posmatraju vlastiti život ali i svijet, sa sigurne distance.

Svift se društveno-istorijski osvrće na Drugi svjetski rat i uticaje istog na britanske porodice – naročito na djecu rođenu u tom posleratnom periodu, koji tokom cijelog svog života nose teret vremena u kome su stvoreni. Grejam Svift rođen je 1949. godine, kao i Doroti, kćerka Vilija Čepmena (*The Sweet Shop Owner*, 1980), poput Prentisa, glavnog junaka ovog romana, Vinsa Dodsda, koji je rođen i malo zatim ostao bez roditelja u jeku Drugog svjetskog rata, za vrijeme bombardovanja Londona (*Last Orders*, 1996), Džordža Veba, naratora u romanu *Svjetlost dana*, rođenog 1947. godine, Pole i Majka Huka (*Tomorrow*, 2007), rođenih na zalasku Drugog svjetskog rata – Pola 1945. godine, a Majk 1944. godine. Njihova specifična djetinjstva, obilježena sjenkom i tragedijama koje su nerijetko proživjeli njihovi roditelji, svakako su tematski inspirativni za savremenog engleskog pisca. U njegovim romanima može se osjetiti stalna borba da se shvati istorija, da se otkrije potpuna istina, da se ispriča priča. Svift slika Britaniju dvadesetog vijeka – slika „svijet zagađen fizičkim i mentalnim bogaljima, svijet divljački preplašen brutalnošću dvadesetog vijeka, posebno u obliku dva svjetska rata.” (Malcolm 2003: 60) Preklapanje i prelamanje fikcije i fakata, istine i laži, istorije i priče, neobjašnjivost i dvosmislenost obilježavaju i ovaj roman.

Prentis, glavni junak i pripovijedač romana *Sporno pitanje*¹ (*Shuttlecock*, 1981) cijeli svoj život (profesionalni ali i privatni) posvećuje rasvjetljavanju tajni – očevih, porodičnih, ali i onih društvenih. Njegova naracija zasnovana je na parčićima istine i neistine koje dobija – zbunjeno traga za znanjem, nailazi na misterije, protivvrječnosti i tajne, te postaje nesiguran da li uopšte želi saznati pravu istinu o svom životu, kao i o životu svoga oca, koga su Nacisti zarobili tokom Drugog svjetskog rata, iz koga je kasnije izašao kao heroj i pobjednik, gurnuvši pod tepih činjenicu da se slomio pod naletima ispitivanja, te izdao saborce kako bi spasio sopstveni život.

Kako priča odmiče, Prentis ne doživljava prosvjetljenje – sve je zbunjeno i zbunjeno. Upada u nemilosrdni vrtlog tajni – na poslu i u privatnom životu. Stalno razmišljajući o „svim tim pričama za

¹Prevod naziva romana pronađen u: Paunović, Zoran (2006) *Istorija, fikcija, mit*. Beograd: Geopoetika.

koje niko nikad neće saznati, o svim tim zakopanim tajnama, skrivenim u našim dokumentima" (Shuttlecock: 19-20), Prentis shvata da neke priče ne treba da budu ispričane. U trenutku kada otkriva očevu tajnu, dospijeva na raskršnicu. Pred njim je izbor – suočiti oca sa onim što zna kako bi ga makar pokušao iščupati iz tišine, ili može i sam začutati – i na taj način poštediti i sebe i oca dodatnog bola. Tek sada Prentis zrelo shvata koliko je mučna i teška istina, te kako je „možda neizvjesnost uvijek bolja od ili izvjesnosti ili neznanja.” (Shuttlecock: 223) Narator bira nesigurnost, neizvjesnost, neodređenost i sumnju – sagorijevajući ključni dokument, odriče se od istine, kao i od istorije, te bira put blaženog neznanja, kao i predstavljanja izvrnute slike stvarnosti, fikcionalne slike svijeta.

Postmodernistička književnost hrabri stvaranje i predstavljanje oprečnih, drugačijih, višestrukih slika stvarnosti. Tako i Prentisova naracija funkcioniše kao okvirni narativ (‘frame narrative’), ona obuhvata još jednu, dodatnu, dopunsku, drugačiju verziju – očevu naraciju – memoari, tj. unutrašnji narativ (Fludernik 2009: 28) nastali su poslije Drugog svjetskog rata iz potrebe da se bliska, lična istorija objasni i opiše, ali i kako bi podvizi engleskog špijuna zarobljenog u Francuskoj tokom rata prerasli u mit. Swift još jednom problematizuje prirodu stvarnosti kako bi preispitao prošlost. Prentisova nepouzdana naracija, ali i ne-naracija njegovog oca, u službi su preispitivanja realnosti Drugog svjetskog rata. On shvata da „govori o stvarima kao da njihovo izricanje nekako više od stvarnosti. Poput tatine knjige – poput ovih mojih pribilješki, koje se brzo pretvaraju takođe u knjigu.” (Shuttlecock: 67) Jedna od postmodernističkih tvrdnji – kako svi mi izmišljamo sopstvene prošlosti – dobija epilog u ovom romanu.

Prava istina se ne može spoznati – nepouzđano pripovijedanje nema za cilj rasvjetljavanje događaja, utvrđivanje pravog stanja. Naprotiv – takvim načinom pripovijedanja stvaraju se rupe u istoriji, izbjegava se priznanje konačne istine, a informacije koje bi mogle otkriti trag, te uticati na sadašnjost, se kontrolišu, uništavaju, bivaju izmanipulisane. Prentis otkriva „praznine, nejasne dijelove” u očevoj priči, u čiju objektivnost i integritet sve više sumnja. Direktno se suočava sa istorijom. Problematicovana priroda pripovijedanja, zajedno sa nemogućnošću spoznaje istine, česti su motivi u romanima iz 1980-ih, predstavljeni i u *Spornom pitanju*:

Ono sa čime se bavimo ovdje nije nužno sto posto dokazana istina. Ja samo sada govorim o istini. Dovoljno je teško uskraćivati istinu čak i kada ste sigurni da istinu uskraćujete. Ali, deset puta je gore kada postoji i sjenka sumnje da to što zadržavate možda uopšte i nije istina. Sva tvoja griža savjesti ni za šta.

What we're dealing with here isn't necessarily the one hundred per cent proven truth. I've been talking just now about the truth. It's hard enough withholding the truth when you're sure it's the truth you're withholding. But it's ten times worse when there's even the shadow of a doubt that it might not be the truth at all. All your pangs of conscience for nothing. (Shuttlecock: 207-8)

Istina postaje fikcija, falsifikat, laž u koju vjeruju čak i oni koji je stvaraju. Prentisu ostaje utjeha da poslije unaprijeđenja on sâm ima mogućnost kreiranja istine – kao šef kancelarije za mrtve zločine, Prentis može stvoriti dokaz istine, diskurs znanja koji prožima onoliko koliko je neoboriv. Prentis kao glava te kancelarije može stvarati „praznine” od informacija u tuđim životima, koje, čak i bez njihovog znanja, njemu daju moć nad građanstvom.

Glavnom junaku ovoga romana ostaje jedino očeva priča u koju ne uspijeva povjerovati – samim tim prestaje vjerovati i u istinu, pravdu, ispravnost i herojstvo. Roman *Sporno pitanje* preispituje i prirodu i ulogu naracije. Priča nema zadatak da popuni praznine, objasni, inicira saznanje. Istorija, kao i priča, postaje paravan, izmišljotina, zbunjujuća i misteriozna sila koja donosi nesigurnost i nemir. Njena osnovna funkcija biva zanemarena – događaji ostaju neobjašnjeni, zamagljeni, zaboravljeni. Kod Prentisa, i kao naratora i kao protagoniste, preovladava neznanje i nesigurnost: „Ne znam,” rekao sam odlučno. Činilo mi se da je to bio odgovor koji ću, hrabro, opet i iznova, davati do kraja svog života.” (Shuttlecock: 226)

Prentis shvata da priča gubi svaku vrijednost u trenucima kada su događaji koje treba ispričati neizrecivi. Sumnja i nepouzdanost nipodaštavaju vrijednost istine, te njeni potraga i otkrivanje postaju besmisleni. Postmodernom junaku je lakše uljuljuškati se u svoju blaženu kolijevku neznanja, otupljenosti, pasivnosti. Potraga za istinom postaje poput borbe sa vetrenjačama – unaprijed

izgubljena bitka čiji je rezultat više nego poznat. Prentis se miri sa nesigurnom, fragmentiranom, dislociranom stvarnošću u kojoj postoji. Shvata da misterijama nemakraja, te mu ostaje samo da bira sa kojom verzijom istine će živjeti, te koje događaje će pamtiti.

4. ZAKLJUČAK

Grejam Swift je jedan od postmodernističkih izuzetno društveno-angažovanih pisaca, koji svoje romane koriste kao medijum preko koga svijetu prenose moralne i etičke poruke. Jedna od osnovnih namjera je predstavljanje dubine i kompleksnosti duhovnog ponora ka kome vodi globalizacija. Problematicizovana priroda stvarnosti, istine i istorije utiče na pojavljivanje nepouzdanih, poljuljanih, razlomljenih naratora koji ne vide sopstveni ali ni pravi put društva u kome postoje.

LITERATURA

- [1.] But, Vejn (1976) *Retorika proze*. Prevod: Branko Vučićević. Beograd: Nolit.
- [2.] Fludernik, Monika (2009) *An Introduction to Narratology*. London and New York: Routledge.
- [3.] Hutcheon, Linda (1988) *A Poetics of Postmodernism*. London and New York: Routledge.
- [4.] Liotar, Žan-Fransoa (1988) *Postmoderno stanje*. Prevod: Frida Filipović. Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo.
- [5.] Malcolm, David (2003) *Understanding Graham Swift*. Columbia, South Carolina: University of South Carolina Press.
- [6.] Swift, Graham (1992) *Shuttlecock*. New York: Vintage International.
- [7.] Swift, Graham (1993) *The Sweet-Shop Owner*. New York: Vintage International.
- [8.] Swift, Graham (1992) *Waterland*. London: Picador.

JEZIK I ROD U POSLOVNOJ KOMUNIKACIJI**LANGUAGE AND GENDER IN BUSINESS COMMUNICATION****Valentina Bošković**

Poslovni fakultet Univerzitet Singidunum, Danijelova 32, 11 000 Beograd, Srbija

Telefon: +381606397277

E –mail: vboskovic@singidunum.ac.rs

Sažetak

Iako savremena poslovna komunikacija može biti okarakterisana mnogobrojnim faktorima, skoro je nemoguće dati njenu preciznu definiciju, jer ona podrazumeva govornike oba roda. Muškarci i žene postižu različite ciljeve u okviru poslovne interakcije jer su njihove komunikacione veštine često posledica društvenih i kulturnih normi, navika i očekivanja.

Ovaj rad predstavlja teorijski pristup poslovnoj komunikaciji na engleskom jeziku koji je baziran na globalno najučestalijim društvenim i kulturnim normama, navikama i očekivanjima koja utiču na govorne karakteristike oba roda, s posebnim osvrtom na radno okruženje. Rad takođe ističe najčešće korišćene verbalne šablone kod oba roda koji se koriste u poslovnoj komunikaciji.

Ključne reči: poslovna komunikacija, rod, društvo, jezik

Abstract

Although modern business communication can be determined by various factors, it is almost impossible to define it by one specific pattern, as it includes speakers of both genders. Women and men accomplish different goals within interaction at work as their choices are often drawn from socio-cultural norms, habits and expectations.

This paper represents a theoretical approach to communication at work based on the globally most prominent socio-cultural norms, habits and expectations which affect speaking characteristics of both genders, with special reference to the working environment. The paper also highlights the most usual patterns that both genders use in business communication.

Key words: business communication, gender, society, language.

1. UVOD

'Labour market both exploits and reproduces female dependence on symbolic capital, channeling women into jobs that place emphasis on interpersonal communication or/ and require a high level of standard language competence.'¹

Savremena poslovna komunikacija predstavlja sredstvo i rezultat institucionalizovane moći. Prilikom poslovne komunikacije, muškarci i žene primenjuju različite obrasce verbalnog i neverbalnog ponašanja, u skladu sa njihovom jezičkom ideologijom. Jezička ideologija se definiše kao društvena tvorevina koja je skup predstava kojima je ispunjen jezik sa kulturnim značenjem određenog društva, a često je povezana sa sistemima verovanja i definiše se kao način razumevanja sveta koji proizilazi iz interakcije sa određenim predstavama o okruženju (Cameron, 2003: 191). Ukoliko se muškarac ili žena ne ponašaju u skladu sa trenutnim društvenim jezičkim

¹Cameron, D. (2003) Gender Issues in Language Change, in *Annual Review of Applied Linguistics* 23, p. 191.

„pravilima“, neretko bivaju negativno markirani, a njihova poruka neshvaćena ili pogrešno prihvaćena. Stoga je neophodno pronaći, definisati i objasniti razlike u komunikacionim očekivanjima, stilovima i navikama svih govornika, pratiti ih i modifikovati u skladu sa zahtevima društvenih dešavanja i promena. Štaviše, svest o rodnim razlikama u jeziku od velike je važnosti za uspešnu komunikaciju, a samim tim i za uspešna društvena angažovanja na svim životnim poljima. U ovom radu akcenat je na poslovnoj komunikaciji kao na ključnom segmentu poslovnog uspeha u savremenom svetu.

2. JEZIK I ROD U (POSLOVNOJ) KOMUNIKACIJI

2.1. Rodne razlike u komunikaciji- teorijski osvrt

Početkom sedamdesetih godina, pojavile su se prve teorije koje su se bazirale na rodnim razlikama u jeziku. Najuticajnija teorija tog perioda jeste teorija deficita (engl. deficit theory), koja je podrazumevala da su muškarci superiorniji u svim poljima, pa i u verbalnoj komunikaciji (Savić, 1995: 230). Tradicionalno, rodni diskurs se fokusirao na dihotomiju između muške dominacije sa jedne strane, i ženskih razlika sa druge strane (Shitemi, 2009: 2). Drugim rečima, verovalo se da muškarci dominiraju u društvu i da poseduju jezičke karakteristike koje ženama nedostaju, pogotovo kada je poslovna komunikacija u pitanju, jer su u njoj muškarci bili učestaliji i dominantniji učesnici.

Početkom osamdesetih godina, pojavile su se prve kritike teorije deficita i javio se potpuno novi pristup: teorija različitosti (engl. difference theory), odnosno teorija socijalizacije. Ova teorija je uzrok i opravdanje rodnih razlika tražila u različitom pristupu vaspitanju i obrazovanju muškaraca i žena, uz obrazloženje da su još od malih nogu deljeni u grupe na osnovu njihovih polova, a ne na osnovu njihovih interesovanja. Samim tim, muškarci i žene su vaspitani u različitom okruženju, sa različitim očekivanjima i različitim pristupima (Cameron, 2003: 450). Stoga se ovaj pristup naziva još i 'teorija dve kulture' (engl. two cultures theory), jer predstavlja razlike koje se mogu tumačiti i kao kulturološke, a ne samo rodne (Savić, 1995: 231).

Savremeni pristup pitanju rodnih razlika u komunikaciji ogleda se u teoriji društvene moći (engl. social power theory), koja propagira verovanje da u komunikaciji nije bitan pol, već sposobnost govornika (Savić, 1995: 231). Tačnije, o jezičkoj kompetenciji pojedinca ne treba suditi na osnovu njegovog ili njenog pola, već na osnovu njegovih ili njenih verbalnih karakteristika. Teorija društvene moći prvi put se javila devedesetih godina i još uvek je aktuelna. Kada je reč o poslovnoj komunikaciji, ova teorija je vrlo korisna i primenljiva u praksi.

2.2. Primeri muško- ženskih razlika u poslovnoj komunikaciji

Postoji nekoliko društvenih aspekata koje možemo uzeti u obzir prilikom analize muško- ženskih razlika u poslovnoj komunikaciji. Polazeći od pretpostavke da su jezik i rod potpuno društveno konstruisani i da muškarci i žene aktivno biraju kako postižu određene ciljeve u interakciji, možemo navesti tri kategorije koje su bitne za razumevanje poslovne komunikacije: kako muškarci i žene komuniciraju na radnom mestu, kako oba pola sprovode autoritet na radnom mestu, i kako muška i ženska upotreba jezika utiče na to da ih manje ili više cene u društvu (Kendall and Tannen, 1997: 81).

Razlike u komunikaciji često izaziva i različit vokabular kojim se muškarci i žene služe, pa je tako za muškarce uobičajeno da upotrebljavaju vojnu, sportsku i kompjutersku terminologiju, za koju žene nemaju dovoljno razvijen vokabular. Štaviše, muškarci su ti koji više i češće koriste jezičke strategije za postizanje različitih ciljeva i čiji je razgovorni stil autoritativniji i agresivniji. Muškarci češće koriste nestandardne jezičke varijetete, dok žene insistiraju na standardizovanoj jezičkoj formi (Cameron, 2003: 188). Žene su te koje se uvek trude da uključe i sagovornike u razgovor, dok su muškarci ti koji više koriste viceve, sleng i takmičarske teme koje podrazumevaju agresiju i nasilje, a skloniji su i prekidanju sagovornika u govoru. Zaključuje se da žene najčešće gledaju konverzaciju iz perspektive solidarnosti, dok je muškarci gledaju iz perspektive moći, što je čest uzrok konflikata (Tannen, 1993:

23). Dominacija se vidi i u odabiru teme za razgovor- onaj govornik koji bira temu moćniji je od sagovornika, odnosno sagovornice (Tannen, 1990: 169).

Za žene, intimnost je osnova svake komunikacije, a ona se gradi isključivo razmenjivanjem tajni i osećanja, dok se muškarci lakše zbližavaju zajedničkim aktivnostima u poslovnom i privatnom okruženju. Kada je reč o poveravanju problema, žene traže saosećanje i razumevanje i iskazivanje stavova o datom problemu, dok muškarci traže konkretno rešenje i alternativno sagledavanje situacije o kojoj je reč (Tannen, 1990: 169).

Još 1927. godine, Sapir je uveo kategoriju stila kao peti stepen govora koji doprinosi stvaranju predrasuda o nekoj osobi. U lingvističkoj literaturi su se osamdesetih i devedesetih godina često navodile dve kategorije jezika: „muški“ i „ženski“ jezik (Silverstein, 1985: 514). Ženski jezik je važio za pravilniji, jer se više vodilo računa o konvencijama i formi, dok muškarci nisu bili toliko pažljivi pri odabiru formi i vokabulara u bilo kojoj govornoj situaciji. Kod žena je primećena „lingvistička nesigurnost“ (engl. linguistic insecurity) koja podrazumeva situaciju kada žudimo za što većim statusom i boljim položajem u društvu, pa koristimo zvaničniji, formalniji vokabular (Silverstein, 1985: 514).

Međutim, usled sve većeg broja žena na visokim funkcijama, poslovna komunikacija danas se često naziva „feminizacija javnog diskursa“ (Cameron, 2003: 196). Naime, sve se češće prihvataju „ženski“ obrasci u poslovnom diskursu, a samim tim se umanjuju i rodne predrasude i podele na muški i ženski stil kao na pravi i pogrešan stil komunikacije. Samim tim, tvrdnja da „uspešan menadžer može biti samo onaj koji je agresivan, čvrst i konkurentan, a nikako „ženski“ blag ili intuitivan“ (Moran, 1992: 490) gubi na značaju. Umesto gorenavedene podele na muški i ženski stil, danas se može čuti za podelu na „informacijski stil“ i „međuljudski stil“ (Tymson, 2003: 1).

Analizirajući komunikaciju u velikim kompanijama, autorka mnogobrojnih radova na temu sociolingvistike, Debra Tannen, sprovela je 1994. godine istraživanje koje je pokazalo da muškarci traže više pažnje kad pričaju, zahtevaju pohvale i divljenje, dok žene pričaju nižim tonom, biraju kratke i jasne rečenice i izbegavaju dugačke monologe na poslovnim sastancima, a češće učestvuju u neformalnom delu okupljanja. Kada sastanku prisustvuju isključivo žene, komunikacija je znatno olakšana i prirodnija (Tannen, 1995: 138). Zanimljiva su opažanja pojedinih autora da su norme diskursa muškaraca institucionalizovane i da žene koje su na „muškim“ pozicijama imitiraju govor muškaraca, te je primećeno da je govor žena policajaca identičan govoru muškaraca (Tannen, 1995: 139). Drugim rečima, ako su neka zanimanja definisana kao muška ili ženska, i diskurs mora biti takav. Ukoliko se žena nađe na visokoj poziciji, njen diskurs će biti takav da smanji i „sakrije“ svoj autoritet i minimizira statusne razlike sa sagovornicima- govoriće tiše, indirektnije, i fokusiraće se na sagovornikove vrline, čak i onda kada ukazuje na greške u radu. Međutim, ukoliko žena koristi agresivniji diskurs, smatra se sposobnijom, ali ne i uticajnijom (Kendall and Tannen, 1997: 101).

Pored evidentnih razlika u vokabularu, muškarci i žene takođe pokazuju razliku i kada je reč o upotrebi neobaveznih, neformalnih dijaloga na poslovnim sastancima. Naime, istraživanja pokazuju da žene češće koriste ovu vrstu dijaloga kao formu lingvističke ljubaznosti na radnom mestu koja im pomaže da stvore prijatniju atmosferu i povežu se sa kolegama (Valencia, 2009: 18). Isti je slučaj i sa upotrebom glasila i tračeva koje muškarci najčešće izbegavaju. Takođe, istraživanja pokazuju da žene više obraćaju pažnju na međuljudske odnose prilikom izvršenja zadatka, dok su muškarci autokračniji (Moran, 1992: 482).

Prilikom izražavanja ideja i predloga na poslovnim sastancima, žene češće koriste formu pitanja, uz upotrebu priloga i veznika, i govore nižim tonom. Kao posledica toga, njihovi predlozi su često neshvaćeni od strane muškog dela menadžmenta koji formu pitanja interpretira kao nesigurnost, jer „muški“ stil podrazumeva upotrebu obaveštajnih rečenica i asertivnost prilikom iskazivanja istih (Tannen, 2003: 2). Štaviše, usled ustručavanja žena da traže povišicu ili unapređenje, statistike pokazuju da većina žena napreduje u karijeri tek pred njen sam završetak, dok muškarci, koji često sami iniciraju razgovor o unapređenju i povišici kod poslodavaca, uspevaju da povećaju plate u proseku čak za 7.4 % (Babcock and Laschever, 2003: 9).

Kada je reč o pregovaranju, za žene ono predstavlja zajednički poduhvat, dok je za muškarce pregovaranje vrsta igre ili takmičenja u čiju svrhu oni daju konkretne predloge, ideje i mišljenja (Babcock and Laschever, 2003: 9). U konfliktnim situacijama, muškarci su direktniji, agresivniji i jasniji, a samim timi uspešniji, dok žene postižu znatno bolje rezultate u komunikaciji sa klijentima zahvaljujući njihovom interesovanju za neobavezni dijalog i lična osećanja klijenata (Tannen, 2003: 3). Ukoliko obratimo pažnju na neverbalnu komunikaciju, primetićemo da je ona znatno izraženija kod žena, pogotovo ako obratimo pažnju na facijalne ekspresije, a pre svega osmeh- žene ga koriste skoro u svim situacijama, dok ga muškarci pokazuju isključivo onda kada su istinski srećni ili zadovoljni (McQuiston and Morris, 2009: 58). Sličan je slučaj i sa ostalim neverbalnim gestovima: žene sede bliže jedna drugoj na poslovnim sastancima, češće održavaju kontakt očima i relativno mirno sede, dok muškarci ne mogu da smire ni pogled ni telo, a izbegavaju ibilo kakvu vrstu kontakta prilikom prisustvovanja sastancima (Tannen, 1990: 170).

3. ZAKLJUČAK

“The biggest mistake is believing there is one right way to listen, to talk, to have a conversation- or a relationship.”¹

Dobra komunikacija je često jedna od najtežih veština koje je potrebno savladati. Imajući u vidu da muškarci i žene različito interpretiraju isti razgovor, jasno je da postoje mnoge dihotomije i drastične razlike u načinu komunikacije među polovima, počevši od tumačenja pojmova moći i dominacije, preko upotrebe indirektnosti, pa sve do navike prekidanja razgovora i postavljanja pitanja. Čak i kada govore na isti način, muškarci i žene su često različito interpretirani. Ono što je od ključnog značaja za uspešnu poslovnu komunikaciju u savremenom svetu jeste ne samo definisati razlike, već ih u potpunosti prihvatiti i naučiti kako da na njih odgovorimo. S druge strane, nekada je zahvalno obratiti pažnju i na sličnosti koje su приметne u muško- ženskoj komunikaciji i staviti akcenat na one govorne stilove i izbore koji nam u toj komunikaciji pomažu.

LITERATURA

- [1.] Aschcraft, Karen L. and Mumby, Denis K. (2004): ‘Organizing a critical communicology of gender and work’, in *International Journal of the Sociology of Language, Issue 166*, Ed. by Fishman, Joshua A. / Garcia, Ofelia, 19- 43.
- [2.] Babcock, L. and Laschever, S: ‘*Women Don’t Ask- Negotiation and the Gender Divide*’, Princeton University Press, 2003
- [3.] Bayles, R. (2008- 2009): ‘An Investigation into Politeness, Small Talk and Gender’, in *Innervate, Vol. 1*, 10- 17.
- [4.] Brener, N, Mitchell, P. and Weber, N. (2002): ‘Gender, Role, Organizational Status and Conflict Management Styles’ in *The International Journal of Conflict Management, Vol. 13, No. 1*, 78- 94.
- [5.] Cameron, D. (2003): ‘Gender and Language Ideologies’, in *The Handbook of Language and Gender*, ed. by Janet Holmes and Miriam Meyenhoff, Oxford University Press, p 447- 481.
- [6.] Cameron, D. (2003): ‘Gender Issues in Language Change’, in *Annual Review of Applied Linguistics 23*, Cambridge University Press, 187- 201.
- [7.] Evans, M: ‘*Gender and Social Theory*’, Open University Press, Buckingham, Philadelphia, 2003.
- [8.] Gamarnikow, E. et al. (1983): ‘Gender, Class and Work’, in *Explorations in Sociology 18*, London: Heinemann, 169- 179.
- [9.] Kelley, Martha J. M. (2009): ‘Gender Differences and Leadership- A Study’, Air War College, Air University, 1- 10.

¹Tannen, D. (1987): ‘Conversational Style’, in *Psycholinguistic Models of Production* ed. by Hans W. Dechert and M. Raupach, Norwood, Ablex, p. 251.

- [10.] Kendall S. and Tannen, D. (1997): 'Gender and Language in the Workplace', in *Gender and Discourse*, ed. by R. Wodak, SAGE Publications, London, 81- 106.
- [11.] Koch, Sabine C, Muller, Stephanie M, Schroeer, A, Thimm C, Kruse L, Zumbach, J. (2005): 'Gender at Work: Eavesdropping on Communication Patterns in Two Token Teams', in *The Hidden Structure of Interaction: from Neurons to Culture Patterns*, Amsterdam, IOS Press, 266- 279.
- [12.] McQuiston, Daniel H. and Morris, Kathryn A. (2009): 'Gender Differences in Communication: Implications for Salespeople', in *Journal of Selling and Major Account Management*, College of Business, 54- 66.
- [13.] Moran, Barbara B. (1992): 'Gender Differences in Leadership', in *Library Trends*, Vol. 40, No. 3, 475- 491.
- [14.] Mullany, L. (2009): 'Gender Discourse in the Professional Workplace', in *Gender and Language*, Vol. 3.1, 115- 120.
- [15.] Savić, Svenka (1995): 'Jezik i pol- Istraživanja kod nas, Ženske studije 2-3', Beograd, str. 228- 244.
- [16.] Shadare Oluseyi, A. (2011): 'Gender Influences on Managerial Style and Conflict Resolution Effectiveness in Work Organizations in South- Western Nigeria', in *International Journal of Business Administration*, Vol. 2, No. 1, 54- 61.
- [17.] Shitemi, Naomi L (2009): 'Language and Gender'; A Lecture to be given to IUPUI Fulbright-hays group projects abroad program Moi University, p. 1- 12.
- [18.] Silverstein, M. (1985) 'Language and the Culture of Gender: At the Intersection of Structure, Usage and Ideology', in *Language, Culture and Society, A Book of Readings, Second Edition*, ed. by Ben G. Blount, p.513- 551.
- [19.] Tannen, D. (1987): 'Conversational Style', in *Psycholinguistic Models of Production* ed. by Hans W. Dechert and M. Raupach, Norwood, Ablex, 251- 267.
- [20.] Tannen, D. (1990): 'Gender Differences in Conversational Coherence: Physical Alignment and Topical Cohesion', in *Conversational Organization and its Developments*, ed. by B. Dorval, Norwood, Ablex Publishing Corporation, 167- 206.
- [21.] Tannen, D. (1994): 'Indirectness at Work', in *Talking From 9 to 5: Women and Men in the Workplace: Language, Sex and Power*, New York: Avon, 189- 202.
- [22.] Tannen, D. (1994): 'The Sex- Class Linked Framing of Talk at Work', in *Cultural Performances: Proceedings of the Third Berkeley Women and Language Conference*, ed. by Mary Bucholtz, Anita Liang, Laurel A. Sutton and Caitlin Hines. Berkeley, CA: Berkeley Women and Language Group, 712- 728.
- [23.] Tannen, D. (2000): 'Don't Just Sit There- Interrupt! Pacing and Pausing in Conversational Style', in *American Speech* 75.4, 393- 397.
- [24.] Tannen, D: *Gender and Conversational Interaction*, New York, Oxford University Press, 1993
- [25.] Tymson, C. (2003): 'Business Communication- Bridging the Gap', in *Gender Games: Doing Business with the Opposite Sex*, Tymson Communications, 1- 3.
- [26.] Valencia, D. (2009): 'No Offense guys: Some ambiguous functions of small talk and politeness in workplace discourse', in *LCOM Papers 1*, The University of Hong Kong, 17- 32.
- [27.] Tannen, D. (1995): 'The Power of Talk', in *Harvard Business Review*, September- October, p. 138- 148.

GLOBALIZACIJA I POSTKOLONIJALIZAM U ROMANU ARUNDATI ROJ „BOG MALIH STVARI“

BLOBALISATION AND POSTCOLONIALISM IN THE ARUNDATI ROI „THE GOD OF SMALL THINGS“ NOVEL

Milena Nikolić

Univerzitet Sinergija, Faculty of Philology, English Department

Raje Baničića bb, Bijeljina, Telefon: +381 63 112 0331

E-mail: mnikolic@sinergija.edu.ba

Abstract

*This paper deals with the close link between globalization and postcolonialism, their mutual influence on the literature of the centre and that of the periphery and the Third World woman's position in the era of globalization. Firstly, it is shown how globalization and postcolonial theories affect the structure and interpretation of the imperial discourse. Then the focus is set on the negative effects of globalization on underdeveloped countries, India's rural districts in particular, with reference to Arundhati Roy's novel *The God of Small Things*. We presented the three generations of women's oppression on the basis of a male-female relationship. It is observed that the Third World women are deeply in shadow in comparison to their western counterparts. Finally, it is emphasized that it is the Third World woman that is the most severely affected by the change of socio-political and cultural milieu in the era of globalization.*

Keywords: Globalization, postcolonialism, Third World women, oppression, identity

Sažetak

Ovaj rad se bavi bliskom povezanošću globalizacije i postkolonijalizma, njihovim međusobnim uticajem na književnost centra i periferije i položajem žena Trećeg sveta u dobu globalizacije. Najpre je ukazano na način na koji postkolonijalne i teorije globalizacije oblikuju strukturu i interpretaciju postkolonijalnog diskursa. Zatim je pažnja usmerena na negativne posledice globalizacije na zemlje u razvoju, tačnije ruralne oblasti u Indiji, sa osvrtom na roman Arundati Roj Bog malih stvari. Predstavili smo tri generacije žena u kojima se ugnjetavanje odvija na principu muško-ženskih odnosa. Primećeno je da su žene Trećeg sveta dublje u senci naspram žena na Zapadu. Na kraju se ističe da se na ženi Trećeg sveta najgrublje ispoljava promena društveno-političkog i kulturnog miljea u dobu globalizacije.

Ključne reči: Globalizacija, postkolonijalizam, žene Trećeg sveta, ugnjetavanje, identitet

1. UVOD

Kada se zapitamo koji bi udeo mogle imati bivše kolonije poput Indije ili Australije u dobu globalizacije, možemo reći da uticaj diskursa postkolonijanih zemalja prevazilazi uticaje delovanja njihovih nacionalnih vlada. Prožimanje globalizacije i postkolonijalizma u književnosti je dvosmerno: globalni značaj postkolonijalizma se ostvaruje pomoću transformativnih strategija njegovog diskursa, a uticaj globalizacije ogleda se u samoj strukturi postkolonijalnog teksta, njegovom čitanju i interpretaciji.

Roman indijske spisateljice Suzane Arundati Roj *Bog malih stvari* nudi primere negativnih posledica globalizacije sa kojima se suočavaju ljudi u Indiji, konkretnije žene. Roman je napisan iz perspektive žene Trećeg sveta, a i skoro svi glavni likovi jesu žene Trećeg sveta (konkretno,

Mamači, Amu i Rahel) koje se trude da nađu i definišu svoje mesto u porodici, braku, društvu, naciji i istoriji. Kao i za većinu postkolonijanih tekstova koji se bave iskustvima žena koje pripadaju različitim generacijama, i za ovaj je karakterističan sam proces konstruisanja njihovog identiteta u okviru pograničnih oblasti. Ove žene se nalaze u raskolu Istoka i Zapada, između tradicije i tekuće modernizacije, želje da redefinišu svoj život i straha od gubitka stabilnosti ukoliko se suprotstave autoritetu. U romanu se ispituju različite forme ugnjetavanja žena, različita očekivanja žena i muškaraca, odnosi moći i nemoći, ali i složeni identitet žena Trećeg sveta koji se u dobu globalizacije formira i traži u okvirima strukturnog, političkog i kulturološkog konteksta.

2. GLOBALIZACIJA I POSTKOLONIJALIZAM

Globalizacija i postkolonijalizam su možda dva najznačajnija termina u društvenim teorijama i u teorijama kulture. Osamdesetih godina dvadesetog veka, oni su funkcionisali kao dve dominantne paradigme pomoću kojih je bilo moguće objasniti transformaciju političkih i ekonomskih odnosa u savremenom svetu. S obzirom na to da je globalizacija dominantna tema najvećeg broja debata o samoj prirodi društva i privrede, ona se smatra i konstitutivnim elemenatom disciplina poput antropologije i sociologije. Isto tako, teško je zamisliti oblast književnih studija, od srednjeg veka do postmodernizma, koju ne dotiču debate o postkolonijalizmu i postkolonijalnoj teoriji. Interesantno je da ono što razlikuje teorije globalizacije današnjice od ranijih, recimo onih povezanih sa postmodernizmom pedesetih i šezdesetih godina dvadesetog veka, jeste upravo njihovo strateško uvrštavanje postkolonijalne teorije u njihovu strukturu.

Postkolonijalizam i globalizacija doživeli su procvat osamdesetih godina dvadesetog veka. Imajući u vidu činjenicu da su se razvili iz različitih grana društvenih nauka, oni često predstavljaju nerazdvojive načine poimanja svetske kulture. Pojmovi kojima se opisuje heterogenost globalizacije – na primer, hibridnost i kulturna tranzicija, ono što bismo mogli nazvati „kulturnim zaokretom” krajem dvadesetog veka, dolaze direktno iz postkolonijanih studija. Postkolonijalna teorija je razvila jezik kojim se ispituje kartografija imperijalizma koja je definisala globalne odnose još u ranom modernom dobu. Devedesetih godina dvadesetog veka globalizacija se više nije mogla objasniti metodama tradicionalne društvene nauke.

3. IDENTITET ŽENSKIH LIKOVA U ROMANU BOG MALIH STVARI

3.1. Antiglobalizacija Arundati Roj

Indijska spisateljica, pobornica postkolonijalnih pitanja kao što su marginalizacija, ugnjetavanje, odnosi moći i nemoći, oštra protivnica indijskog programa nuklearnog naoružanja i američke spoljne politike, i dobitnica Bukerove nagrade za književnost 1997. godine, Suzana Arundati Roj, aktivno kritikuje neokolonijalizam i žustro zagovara antiglobalizaciju. Njene intervencije po pitanju globalizacije evidentne su i u fikciji i u dokumentarnoj literaturi. Ona radikalno kritikuje globalizaciju koja je toliko moćna da može dovesti do strukturalnog nasilja, naročito u ruralnim delovima Indije. U eseju „Moć politike”, ona kaže: „Kad bismo imali prave vladajuće institucije – delotvorne sudove, dobre zakone, iskrene političare, participativnu demokratiju, transparentnu administraciju koja poštuje ljudska prava i daje ljudima pravo glasa u donošenju odluka koje se tiču njihovog života – onda bi projekat globalizacije išao u prilog i siromašnim.” (Roj, 2001: 18) Ona smatra da se globalizacija, zapravo, svodi na jednu jedinu ideju, a to je da je život profit, i dalje tvrdi da je „jedina stvar vredna da se globalizuje neslaganje.” (Roj, 2001: 33) Kroz njen rad se stalno provlači pitanje da li je globalizacija usmerena ka iskorenjivanju siromaštva ili ona samo predstavlja neku podvrstu kolonijalizma. Istorija kolonijalizma Indije se ne sme ignorisati, a u skladu sa tim i argument da se globalizacija posmatra kao neka vrsta permutacije kolonijalizma koju su sprovodili Portugalci i Britanci tokom njihove okupacije Indije,

zvuči mnogo ubedljivije. Njeni kritički zapisi i eseji bave se problematikom globalizacije kao jednosmernim pokretom od „centra” ka „periferiji”.

3.2. Feminizam centra i periferije

I u pogledu feminističkih studija, skrenula se pažnja sa zapadnjačkog feminizma, koji potiče iz pretežno urbanih predela, na potrebe i probleme žena iz ruralnih oblasti, te se i ovde u prvi plan dovelo pitanje centra i periferije, imperijalističkog društva i društva sa margine. Počele su se ispitivati i pomerati svetske i evropske granice, granice Zapada i Istoka, ali i grada i sela. Naime, imajući u vidu mišljenje francuskih feministkinja¹ prema kome politika Zapada potiskuje žensko iskustvo i žensko nesvesno, te žena postaje Drugo², i to Drugo muškarca, a samim tim se u centru zapadne kulture postavlja „muškarac, belac, Evropljanin, pripadnik vladajuće klase, koji svet vidi kao Drugo, kao ono što ima značenje samo u odnosu prema sebi samom, Istom, a proglasiti sebe za Isto znači postaviti sebe u centar[...]” (Dojčinović-Nešić, 1993: 28), smatra se da su žene Trećeg sveta³ u mnogo lošijem i nezavidnijem položaju u odnosu na, navodno modernije i progresivnije, žene Prvog sveta⁴. Na takve tvrdnje svojevremeno je ukazala Gajatri Čakravorti Spivak, koja smatra da su se feministkinje sa Zapada trudile da primene svoje teorije i na kontekst Trećeg sveta, ali iz najboljih namera, ne bi li dale glas svojim sestrama koje ne mogu govoriti za sebe. U eseju „Mogu li *podređeni* da govore?”⁵ ona kaže da su podređene žene čak dublje u senci u odnosu na podređene muškarce zbog muške dominacije u samoj ideološkoj konstrukciji roda (Spivak, 1993: 82). Rasna zaslepljenost brojnih belih, feminističkih pristalica, kao i njihove namere za uspostavljanjem „politike razlike” koja potvrđuje postavljanje belih žena srednje klase na centralno mesto i „normu” u odnosu na dominantan socio-politički, istorijski, književni i kulturološki diskurs, dovele su do toga da se podređene žene povuku još dublje u senku.

3.3. Tri generacije ugnjetavanja žena

Ugnjetavanje marginalizovanih ljudi u Indiji, naročito ženskog pola, još uvek predstavlja važan problem u dobu modernizacije i globalizacije, iako Indija polako ostavlja za sobom sistem kasti. Običan čovek marginalizovane, niže klase mora se povinovati standardnim vrednostima koje je nametnula viša klasa. Žene se, naročito one koje žive u međjugradskim i ruralnim oblastima, suočavaju sa više problema u odnosu na one u gradu. Problemi se tiču diskriminacije u okviru

¹ Svrha pominjanja francuskih teoretičarki u ovom radu je isključivo isticanje njihove teze o suprotstavljanju ženskog iskustva onome što je Zapad proklamovao kao univerzalno, a što je bilo muško iskustvo, i time se naglasio njihov koncept žene kao Drugog i to Drugo muškarca.

² U principu, „drugo” je svako ko se odvojio od sebe. Postojanje drugog je krucijalno u definisanju onoga što je „normalno” i u lociranju sopstvenog mesta u svetu. Kolonizovani subjekat je okarakterisan kao „drugo” kroz diskurse kao što su primitivizam i kanibalizam, kao sredstvo pomoću koga se utvrđuje binarna separacija kolonizatora i kolonizovanog, prilikom čega se ističe prirodnost tog odnosa i daje prvenstvo kolonizatorskoj kulturi i njenom viđenju sveta. (Bill Ashcroft, Gareth Griffiths and Helen Tiffin, *Key Concepts in Post-Colonial Studies*, Routledge, London and New York, 1998, str.169)

³ Termin „Treći svet” je prvi put upotrebio političar i ekonomista Alfred Sovi 1952.god, tokom perioda tzv. Hladnog rata, da označi one zemlje koje se nisu svrstavale u red ni sa Sjedinjenim Američkim Državama ni sa Sovjetskim Savezom (Ashcroft, Griffiths and Helen Tiffin, 1998: 231) Termin se, naime, koristio i kao opšta metafora za bilo koje nerazvijeno društvo ili nerazvijene društvene uslove svuda u svetu: „uslovi Trećeg sveta”, „obrazovni standardi Trećeg sveta”, itd. , pojačavajući time pežorativne stereotipe koji se odnose na skoro dve trećine članica Ujedinjenih Nacija koje se obično klasifikuju kao zemlje Trećeg sveta. (232)

⁴ Termin „Prvi svet” svojevremeno je označavao dominantnu ekonomsku moć Zapada, dok se termin „Drugi svet” odnosio na Sovjetski Savez i njegove satelite.

⁵ Naziv eseja u originalu je *Can the Subaltern Speak?* Termin „subaltern” sam prevela kao „podređeni”, i njime ću se služiti dalje u tekstu.

porodice, jer je muško dete u prednosti u odnosu na žensko, zatim uskraćivanja formalnog obrazovanja ženskom detetu, koje dalje utiče na njegovo zaposlenje i osnaživanje, rani brak, pritisak roditelja koji ga sputava da sledi svoje želje, itd.

U romanu *Bog malih stvari*, služeći se strategijom pričanja priče iz perspektive odrasle žene koja se vraća u surovo detinjstvo, na tankoj granici koja deli prošlost, sadašnjost i budućnost, Arundati Roj pokušava da ukaže na negativni uticaj globalizacije na nekada kolonizovanu Indiju. Ona se pita da li će globalizacija srušiti jaz između privilegovanih i siromašnih, viših i nižih kasti, obrazovanih i nepismenih ili će, pak, još više osnažiti one koji već imaju moć. Arundati Roj veruje da se politika jednog doba najvernije može predstaviti kroz priču, i zato njen roman povezuje najmanje stvari sa najvećim, bilo da je to opis načina na koji se mesečina ogleda na reci ili načina na koji se istorija i politika mešaju u vaš život, vašu kuću, vašu slobodu.

U romanu se izdvajaju tri generacije žena čiji je glas ućutkivan od strane muškaraca: oca, supruga i brata. Prva generacija pripada periodu pre sticanja nezavisnosti Indije i tu spadaju likovi: Mamači i njen muž Papači. Vremenski period druge generacije okvirno čine četrdesete godine dvadesetog veka i tu izdvajamo njihovu kćer, glavnu protagonistkinju romana, Amu, i njenog brata Čaka. Na kraju, likovi Rahel i Esta, Amuina deca, pripadaju trećoj generaciji koja obuhvata period šezdesetih godina dvadesetog veka.

Ugnjetavanje Mamači izazvano je ljubomorom supruga i društveno prihvatljivom činjenicom da muškarac ima moć nad ženom u bilo kom trenutku, jer su zakon i tradicija na njegovoj strani. On zato daje sebi za pravo da je tuče mesinganom vazom za cveće, guši njenu kreativnost i talenat za muziku (umela je lepo svirati violinu) time što je sprečava da pohađa časove sviranja, čak je i ponižava time što namerno zašiva dugmiće na košuljama iako ne nedostaju, kako bi izazvao sažaljenje, ali i osudu u očima javnosti jer supruga ne vodi dovoljno računa o njemu. Kada fizičko zlostavljanje prestane u jednom trenutku, na scenu stupa oblik psihološkog maltretiranja. On prestaje da govori sa suprugom do kraja svog života, i tako zadržava moć nad njom. Mamačin identitet u mnogome je definisan kastom. Ona pripada uglednoj porodici i ima relativno visok društveni status. Ona je žrtva fizičkog i psihičkog zlostavljanja, ali i tlačiteljka koja primenjuje dvostruke aršine u odnosu prema muškom i ženskom detetu, i razmeće se svojim položajem, a to se najbolje uočava u odnosima sa predstavnicima nižih kasti koje naziva „prljavim životinjama koje smrde” (Roj, 1997: 257).

Za razliku od majke, koja se nikada nije uspela suprotstaviti supruhu i kojoj razvod ni u jednom trenutku nije bio opcija, Amu hrabro krši društvena pravila i zakone. Razvodi se od supruga koji ju je psihički i fizički zlostavljao u alkoholisanom stanju i upušta se u romantičnu vezu sa predstavnikom kaste Nedodirljivih. Međutim, Amu je najveća žrtva, jer se na njoj najsnažnije ispoljavaju zakoni i društvene konvencije. Roditelji se ne ophode isto prema muškom i ženskom detetu. Nakon što se Amuin brat razveo i vratio u Indiju kao diplomac sa Oksforda, njegov život ide uzlaznom putanjom. On preuzima kontrolu nad fabrikom i celokupnom imovinom, upušta se u brojne avanture sa radnicama u fabrici (koje majka potajno potpomaže i finansira) i ima potpunu kontrolu nad životom svoje sestre. Amu je nakon razvoda živela u paklu, iskusila je oštru osudu roditelja i okoline, bila je lišena svih prava na imovinu, a avantura u koju se upustila koštala ju je života. Ona je prepoznala nedostatke društva i zakona, ali ne uspeva da u potpunosti izgradi novi identitet na ruševinama prethodnog, koji joj je društveno nametnut.

Sredina odbacuje Rahel, prvenstveno zbog postupaka majke, ali i sopstvenih. Ona se buni protiv sputavanja ženske seksualnosti u konvencionalnom obrazovanju. Izbacuju je iz škole zato što su se devojčice često žalile na njeno ponašanje: „Optužena je (sasvim pravedno) jer se skrivala iza vrata i namerno sudarala sa starijima [...]. Na kraju je priznala da je to radila ne bi li saznala da li grudi bole. U takvoj hrišćanskoj instituciji, postojanje grudi se nije priznavalo. One ne bi trebalo da postoje, a ako ne postoje, da li bi mogle boleti.” (Roj, 1997: 16) Zatim je izbacuju iz škole zbog pušenja cigareta, a pušenje nije dozvoljeno ženama. Rahel ne ume da se ponaša kao devojčica, zato možda ne zna da samo muškarci smeju pušiti. Žene ne smeju da rade stvari koje muškarci ne odobravaju. Po rečima nastavnika iz svih njenih škola: „Činilo se ... kao da ne zna kako da bude

devojčica." (Roj, 1997: 17) Rahel uspeva da živi u skladu sa svojim ženskim senzibilitetom i identitetom, koji joj pruža svetliju budućnost, ali je posledice traumatične porodične istorije još uvek progone i u velikoj meri oblikuju život.

4. POSLEDICE GLOBALIZACIJE I POSTKOLONIJALIZMA NA PRIMERIMA IZ ROMANA

Roman sadrži detaljniji uvid u raznovrsne strategije kojima se služi kultura koja se prima, a ujedno i šalje procesom transakcije u okviru globalne kulture. Roman se bavi sličnostima između načina na koji se pojedinci, grupe ili lokalne zajednice hvataju u koštac sa globalizacijom i načina na koji su se sile globalizacije mogle vremenom udružiti sa silama imperijalističke dominacije. Roman podriva zakone o društvenoj razmeni kojima se određuju društveni odnosi u okviru lokalnog konteksta Kerale, jugozapadne pokrajine u savremenoj Indiji koja ima svoje mesto u globalnoj ekonomiji. Zakone o društvenoj razmeni pripovedač iznova i iznova naziva „zakonima ljubavi“, standardima „koji odlučuju ko se treba voleti, i kako. I koliko.“ (Roj, 1997: 33)

U romanu se sagledava ekonomija Indije i njena uloga kao egzotično Drugo u odnosu na Zapad. U periodu između 1935. i 1999. godine, hrana, piće, duvan i sirovine činili su 68,5 % izvoza Indije, dok je procenat uvozne robe bio 64,4.¹ Sagrađena je mreža železnice, telegrafa i puteva da bi se obezbedila potrebna infrastruktura za trgovinu većih razmera, kao i trgovinskih puteva između Azije i Britanije. Trgovina čajem bila je od velikog značaja. Iako se čaj dugo godina uvozio iz Kine, ubrzo je Indija postala njegov najveći svetski proizvođač. U 19. veku došlo je do masovnog uzgajanja čaja u Indiji, što je dovelo do toga da se njen čaj počeo uvoziti na britansko tržište umesto kineskog.

Roman karakterišu i aluzije na početak komercijalizacije poljoprivrede i dugu istoriju eksploatacije Indije, konkretno eksploatacije berača čaja i Indijaca generalno od strane Britanaca. Tu se spominje plantaža čaja u Asamu na kojoj radi suprug glavne junakinje, Baba, a njome rukovodi engleski menadžer, gospodin Holik. Negativne strane samog procesa se, u najvećoj meri, odražavaju na živote žena koje rade na imanju ili supruga muškaraca koji su tamo zaposleni. Većina njih je već bila seksualno eksploatisana od strane engleskog menadžera i postoji odveć veliki broj dece svetle puti. Povrh toga, gospodin Holik predlaže da Baba pošalje svoju ženu u njegov bungalov ne bi li se i o njoj „postarao“ (Roj, 1997: 44).

Uglavnom se na ženama najlošije odražavaju promene političkog, društvenog i kulturnog miljea u dobu globalizacije. Takve aluzije u romanu primetne su i u pogledu formalnog obrazovanja kome teži elita u Indiji, a koje se dobija u Engleskoj, na prestižnom Univerzitetu u Oksfordu, i koje je dostupno isključivo muškarcima, dok je ženama ovakva vrsta luksuza uskraćena. U romanu su muški likovi koji su se školovali u Evropi uglavnom negativni. Oni su egocentrični, ponosni, nasilni i imaju nagon za kontrolisanjem ljudi u svom okruženju, a znanje koje su stekli na evropskim fakultetima gotovo uvek koriste za svoje sebične ciljeve. Takvo ponašanje dodatno pospešuje patrijarhalna sredina Indije, hijerarhijski položaji u društvu i sistem kasti, koji najbolje odražava funkcionisanje odnosa moći i nemoći u realnom životu. Otac glavne junakinje, Papači, njegov sin, Čako, organi reda i mira - policija, glavni su predstavnici moći i kontrole, naročito nad ženama. Papači smatra da je obrazovanje ćerke „izlišan trošak“ (Roj, 1997: 38), jer će se ona jednoga dana udati i napustiti kuću, te je njeno mesto, pre sklapanja braka, u kuhinji, pored majke. Čako se, pak, školuje na Oksfordu i po povratku u Indiju odmah preuzima mesto rukovodioca fabrike, vodi razvratan život i uskraćuje prava sestri na deo imovine, govoreći joj: „Što je tvoje moje je, a što je moje je takođe moje“ (Roj, 1997: 57). Policajci su na smrt pretukli predstavnika Nedodirljivih, Velutu, optužujući ga za silovanje, kidnapovanje i upuštanje u romantičnu vezu sa Amu, predstavnicom više kaste. Oni se oglašuju o tvrdnje Amu koje su ukazivale na neosnovanost takvih optužbi. Štaviše, oni je u policijskoj stanici dodatno ponižavaju,

¹ Chandra, Bipan/Murkherjee, Mridula/Murkherjee, Aditya, India after Independence, 1947-2000 (Penguin Books, London: 2000), p. 9-10.

tako što pendrekom prelaze preko njenih grudi, demonstrirajući dvostruku moć zakona: nad sudbinama muškarca niže kaste i žene više kaste (ali ipak, samo žene).

5. ZAKLJUČAK

Ostaje pitanje da li je postkolonijalizam posledica globalizacije kulture ili ne. Takođe, da li njihovi ključni termini opisuju opšte stanje transformacije u kulturi u dobu u kome je nacija izgubila svoj autoritet? Svet u kome živimo, a koji karakterišu ekonomski i kulturni nedostaci, ostaje podeljen na dva tabora: razvijene, bogate zemlje i siromašne zemlje u razvoju. Zbog dalekosežnosti ove podele se i diskurs globalizacije nalazi negde između dva načina pripovedanja koji se bore za prevlast: jedan je pripovedanje centra, a drugi periferije. U dobu globalizacije, žena Trećeg sveta pokušava da svojim diskursom izađe iz senke zapadnog, imperijalističkog diskursa centra, ali i iz senke muškarca kao dominantne figure u tradicionalnom društvu. Negativne posledice globalizacije se najviše osećaju na periferiji, a na ženama se nekako uvek najsurovije ispolji promena globalnog kulturnog, društvenog i političkog miljea.

LITERATURA

- [1.] Ashcroft, Bill, Gareth Griffith and Helen Tiffin. *Key Concepts in Post-Colonial Studies*. London and New York: Routledge, 1998.
- [2.] Chandra, Bipan, Mirdula Murkherjee and Aditya Murkherjee. *India after Independence, 1947-2000*. London: Penguins Book, 2000.
- [3.] Dojčinović-Nešić, Biljana. *Ginokritika: Rod i proučavanje književnosti koju su pisale žene*. Beograd: Književno društvo „Sveti Sava”, 1993.
- [4.] Roy, Arundhati. *The God of Small Things*. Great Britain: Flamingo, 1997.
- [5.] Roy, Arundhati. *Power Politics*. Cambridge, MA: South End Press, 2001.
- [6.] Spivak, Gayatri Chakrovorty. “Can the Subaltern Speak?”, in: *Colonial and Post-Colonial Theory: A Reader*. Edited by Patrick Williams and Laura Christman. New York [etc.], Harvester Wheatsheaf, 1993, p. 66-111.

DŽOZEF KONRAD: UMETNOST NARACIJE**JOSEPH CONRAD: THE ART OF NARRATION****Milan Živković**

Filološki fakultet, Univerzitet Sinergija, Raje Baničića bb, Bijeljina, +381641655474

sekspir@gmail.com**Sažetak**

U ovom radu se analizira specifičan pristup problematici vidova naracije i tipologiji naratora u ranoj fazi stvaralaštva engleskog pisca Džozefa Konrada. To je period u kojem je pisac napisao svoja najbolja dela, ali i stvorio prepoznatljiv stil kada je reč o naraciji i tematici u njegovim romanima. U analizi se daju najznačajnije karakteristike Konradovog narativnog postupka, kao i odnos pojedinih kritičara prema ranom periodu stvaralaštva ovog pisca. Naglašava se i piščev presudni uticaj na razvoj književnosti modernizma, čemu je najviše doprineo njegov originalan umetnički izraz. Posebno se naglašava postojanje jedinstvenog spoja naracije i Konradove literarne filozofije, koje čine celinu i ne mogu se odvojeno analizirati.

Ključne reči: Džozef Konrad, naracija, narator, rani period stvaralaštva.

Abstract

The analysis in this work is focused on a specific approach to the matter of forms of narration and typology of narrators in the early work stage of the English writer Joseph Conrad. It is a period when the writer wrote his best works and created his recognizable style in narration, as well as the thematic subjects in his novels. The most significant characteristics of Conrad's narrative approach have been given in this analysis, as well as some critics' attitudes towards the writer's early work stage. The emphasis is on the writer's crucial influence on the development of the literature of modernism, especially, on his original literary expression. The existence of a unique connection between narration and a Conrad's literary philosophy has been particularly emphasized, creating a whole which cannot be partially analyzed.

Key words: Joseph Conrad, narration, narrator, early work stage.

1. UVOD

Moraš istisnuti iz sebe svaki osećaj, svaku misao, svaku sliku – bez milosti, bez suzdržavanja i griže savesti: moraš istražiti najtamnija mesta svoga srca, najudaljenija skrovišta uma – i moraš u njima tražiti sliku, čaroliju, jasan izraz. I to moraš uraditi iskreno, po svaku cenu.¹

Džozef Konrad

Džozef Konrad (Joseph Conrad, 1857-1924) predstavlja jedinstvenu pojavu u svetskoj književnosti. Njegova upadljiva izdvojenost i specifičnost ogleđa se ne samo u njegovoj književnoj umetnosti, već i u stilu i načinu života koji je vodio. Naime, rođen je kao Poljak, mladost provodi u

¹ Karl, F. R. (1960): *A Reader's Guide to Joseph Conrad*. New York: H. Wolff, str. 23: *You must squeeze out of yourself every sensation, every thought, every image – mercilessly, without reserve and without remorse: you must search the darkest corners of your heart, the most remote recesses of your brain – and you must search them for the image, for the glamour, for the right expression. And you must do it sincerely, at any cost.*

Francuskoj, a književnu slavu doživljava kao engleski pisac. Možda upravo ova činjenica skriva tajnu specifičnog izraza koji njegova dela u sebi nose. Kako god bilo, pisac u sebi identifikuje uticaje ovih velikih evropskih naroda, a uz to, posebnost mu daje i činjenica da je dobar deo života proveo kao moreplovac, što takođe snažno utiče i daje njegovim delima jedinstvenu crtu. To mu donosi i ono što Henri Džejms (Henry James) naziva „autoritet kakav još niko ni približno nije imao“¹. Čak i danas, kada je jasno da je Konrad jedan od najvećih pisaca i začetnika modernizma u književnosti, postoje razmimoilaženja o njegovom istinskom značaju, a možda je tome uzrok njegov način pisanja i „teški“ stil kojim piše o „lakšim“ temama. Dakako, malo je istine u ovome, a to je jasno svakom ko je pristupio čitanju Konradovih dela na malo kompleksniji i studiozniji način. Jedino tako možemo doći do činjenice koja se ne može opovrgnuti, a to je da Konrad zaista obeležava strategijsku graničnu liniju u nastajanju savremene pripovedne umetnosti, mesto sa koga se može sagledati struktura književnih i kulturnih institucija XX veka, što se nije moglo iz raznovrsnosti Balzakovih registara, pa ni iz nekontinuiranosti onih obrazaca koji su pružali materijal za Gisingov sve ujedinjeniji pripovedni aparat.²

Upravo ta *pripovedna umetnost* donosi Konradu oreol inovatora, revolucionara u domenu naracije koja je pre njega, čini se, imala inferiorniju ulogu u književnom delu i pretežno se smatrala tehničkom stvari. Konrad ubrzo uviđa *skučenost prostora* u književnom delu, koji se jedino mogao proširiti reformom narativnih tehnika. Dotadašnja statičnost pripovedača, koji je najčešće sveznajući, kao i znatna neutralnost u procesu pripovedanja, nije mogla da zadovolji Konradovo poimanje pisanja u smislu stvaranja prepoznatljivog umetničkog stila. Pomenuti stil se ogleda u velikom broju raznolikih i nesloženih interpretacija kojima su podložna Konradova književna dela, a moguća tumačenja variraju na krajevima širokog spektra suprotnosti koje nam ova dela nude. To je, na primer, i sâm Lord Džim koji je konstantno raspet između kukavičluka i hrabrosti, a to nam govori kako je u stvari teško konstruisati egzistencijalnog junaka. Ono što Karl Jaspers (Karl Jaspers) naziva „graničnim situacijama, tj. opasnostima koje svakoj ljudskoj akciji daju odsudno moralno obeležje“³, predstavlja za Konradove junake svakodnevicu. Pisac se za svoje junake zainteresuje tek kada prestupnika i grešnika zamisli kao časnog čoveka.⁴ U jezgru Konradove umetnosti živi tragični san o dostojanstvu ljudskog življenja, časti, unutrašnjeg poriva, akcije i onog što ona za zajednicu predstavlja i znači. I, uistinu, Konrad stvara svoj posebni umetnički svet u koji može iskreno verovati. Taj svet ne može biti drugačiji nego individualan i pomalo misteriozan, a ujedno on je i nalik stvarnom iskustvu, mislima i osećanjima čitaoca. Najveća vrednost tog sveta ogleda se u tome što u njemu uvek ima makar i tračak istine, a nekad i više istina koje nam se čine podjednako uverljivim. Konrad na taj način gradi svoj umetnički izraz, ali ostaje i činjenica da je on imao mnogo manje savremenika-istomišljenika nego naslednika koji su se pozivali na njegova dela.

2. NASTANAK I KARAKTERISTIKE KONRADOVE NARACIJE

Jedan od *svesnih* savremenika je svakako Henri Džejms koji zajedno sa Konradom otvara nove horizonte u književnosti, ali i Edvard Garnet (Edward Garnett), Konradov izdavač i kritičar, koji veoma utiče na pisca i usmerava ga u pravcu inovacije. Mnogi vide u Konradovom tekstu uticaj Flobera (Gustave Flaubert), ali i Dostojevskog (Фёдор Михайлович Достоевский) koga Konrad nije posebno voleo. Kako god bilo, prisustvo ovih uticaja u Konradovim delima je nesumnjivo, ali plejada najvećih modernističkih imena spada u Konradove naslednike, između ostalog i Džejms Džojls (James Joyce), T. S. Eliot (Thomas Stearns Eliot), a uticaj na postmoderniste jeste tema za posebno istraživanje. Ono što je izdvojilo Konrada od prethodnika – viktorskih pisaca – jesu sloboda

¹ Konrad, Dž. (1980): *Između kopna i mora, Izabrana djela Džozefa Konrada, knjiga druga*. Predgovor Svetozar Koljević. Sarajevo: Svjetlost, str. 7.

² Džejmson, F. (1984): *Političko nesvesno*. Preveo Dušan Puhalo. Beograd: Pečat, str. 252.

³ Konrad, Dž. (1980): *Između kopna i mora, Izabrana djela Džozefa Konrada, knjiga druga*. Predgovor Svetozar Koljević. Sarajevo: Svjetlost, str. 8.

⁴ Ibid, str. 7.

imaginacije, izraza i uverenja koje su najveće vrednosti za svakog pisca. On ne veruje da je svet u suštini dobar, ali veruje u mogućnost da se može kroz umetnost napraviti da bude takav. On, kao umetnik, gleda stvari oko sebe i one dobijaju na značaju samo kao takve, viđene njegovim okom. Uobličavanjem tog pogleda kroz naraciju i stil, Konrad nam priređuje jedinstven prizor. Samo istinski umetnik, poput Konrada i Džojse, uspeva da taj svoj fragmentarni pogled na svet prenese na papir i stvori nešto neponovljivo. Ovo dalje uslovljava i nastanak novog, specifičnog odnosa između pisca i čitaoca u kome nestaje onog pasivnog odnosa koji je karakterisao viktorijanske čitaoce, a autorima davao osećaj velike moći i superiornosti. Konrad, kao i kasniji modernisti, zahteva naše učešće u svom delu, aktivno formiranje stava i preispitivanje svih vrednosti u koje smo do tada verovali. Književno delo postaje živ organizam, introspektivno putovanje za svakog čitaoca, puno tumačenja koja se menjaju i otvaraju prostor za nova gledišta. Tekst postaje izuzetno važan i reči dobijaju dublja značenja nego što je to ranije bio slučaj. Zato Konrada pojedini kritičari i upoređuju sa slikarima impresionistima, a njegova dela sa slikama misleći pri tom na bogatstvo njegovog književnog izraza. On obraća punu pažnju na pripovedački proces u svojim delima, za koja smatra da moraju biti „potpuno napisana“¹ i u kojima je konstantno prisutna određena napetost koja je dobra za sâm stvaralački proces.

S tehničke strane gledano, Konrad koristi mnoštvo jezičkih sredstava da bi dočarao atmosferu u svojim delima i to ga izdvaja od drugih pisaca. Taj posebni „hronološki kaos“, tj. nehnološko prikazivanje događaja koje se javlja u piščevim delima, jeste veoma svrsishodan u smislu razumevanja dela na dubinskom nivou. Održavanje distance koju pisac ima prema svojim pripovedačima, ali i likovima, takođe karakteriše Konradovu prozu. Na taj način, on mnogo lakše nastupa prema čitaocima ostavljajući značajan prostor za njihovo učešće i mnogobrojna tumačenja. Korišćenje anticipacija i uvodnih sažimanja u pripovedanju, poput onih u *Lordu Džimu*, daju Konradovim delima prizvuk fatalizma i nemogućnosti da se izbegne sudbina.

Za gotovo sve Konradove rane romane karakteristični su tzv. „dramski klimaksi“², događaji koji imaju presudan uticaj na tok fabule, a da se pri tom manje važni događaji sažimaju. Tako nesrećni Džimov skok usmerava radnju romana u potpuno drugom pravcu ili, pak, Vilijamsova prevara u *Izgnaniku sa ostrva* takođe presudno utiče na radnju. Menjanje tempa pripovedanja, dakako, značajno utiče na čitaoce, u čemu posebnu ulogu imaju pripovedači koji namerno usporavaju ili ubrzavaju događaje, a koje najčešće navode nakon što su se već dogodili. Mesto i prostor dešavanja Konradove radnje jesu najčešće divljina ili nepredvidivo more, a oba motiva daju osećaj neizvesnosti i nepoznanice. U takvom okruženju nalaze se piščevi junaci i, gotovo uvek, pred njih se postavljaju nepremostive prepreke koje običan čovek nije u stanju da preskoči. Upravo tako i vidimo Džima ili Kerca koji izazivaju pomešane emocije – ponos i stid u isto vreme.

Kada je reč o pripovedanju kod Konrada, posebno treba istaći elemenat koji je autorka Mike Bal (Mieke Bal) nazvala *fokalizacijom*, pripovedačkom tehnikom, ili na engleskom jeziku *point of view*. U ovom terminu jasno se razlikuje onaj koji *vidi* od onog koji *kazuje*. Kod Konrada to dobija poseban smisao jer nam radnju njegovih najboljih romana prezentuje pripovedač, najčešće Čarls Marlo, kroz čije oči i reči dolazimo do saznanja i zaključaka. Time dobijamo specifičnu tačku gledišta koja se dakako menja, ali suštinski ostaje nepredvidiva. Bitno je napomenuti da termin *fokalizacija* obuhvata i fizičku tačku opažanja kao i psihološku tačku gledišta.³ Svakako, naša tačka gledišta nije ista kao, recimo, Marloova ili Konradova, ali pripovedač nesumnjivo značajno utiče na njeno formiranje. Vizija čitalaca vrlo često bude značajno različita od samog autora i pripovedača.

Na sve ovo nadovezuje se i problem vrednovanja istine koja se čitaocima plasira kroz pripovedački proces. Istina zavisi direktno od tačke gledišta koju čitalac zauzima i spada u relativnu kategoriju. To u ovom slučaju znači da mi nikad nismo sigurni u kojoj meri da verujemo Konradovom pripovedaču i

¹ Karl, F. R. (1960): *A Reader's Guide to Joseph Conrad*. New York: H. Wolff, str. 23.

² Bal, M. (2000): *Naratologija*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa, str. 87.

³ Ibid, str. 120.

kakve vrednosne sudove bi trebalo da donosimo prema Džimu ili Kercu. Čitalac koji prilazi Konradovom delu mora biti svestan ove problematike.

3. NARATOR I NARACIJA U RANIM ROMANIMA

Kako kod bilo, Konradovo „putovanje u sebe“¹ nije išlo tako brzo i jednostavno jer ni sâm specifični pripovedački proces nije postojao. Zato se čini da Konrad u svoja prva dva romana, *Olmejerova ludost* (*Almayer's Folly*, 1895) i *Izgnanik sa ostrva* (*An Outcast of the Islands*, 1896), nije previše pažnje posvećivao tipovima naracije i naratora. Dakako, u tim delima ima puno elemenata koji će kasnije krasiti Konradovo pripovedanje, kao što je nehnološko prikazivanje događaja, pojedini unutrašnji monolozi, te nešto što se može definisati jedino kao *Konradova reč*, tj. poseban oblik nizanja rečenica koje karakterišu ovog pisca. Već pomenuta skučenost koju daje sveznajući narator stimuliše Konrada da se okrene potpuno drugačijem pripovedačkom procesu i to počinje sa svojim trećim romanom *Crnac sa „Narcisa“* (*The Nigger of the „Narcissus“*, 1897) u čijem antologijskom predgovoru predstavlja osnove, ne samo narativnih tehnika, već i svoje celokupne umetnosti. Zaista, *Crnac sa „Narcisa“* donosi svežinu i usmerava Konrada u novi pravac koji bi mogao da u potpunosti bude odgovarajući umetnički izraz. Pisac ovde po prvi put predstavlja svog naratora, koji je konkretna osoba, u ovom slučaju član posade broda. Uz njega se povremeno vide i piščevi stavovi, ali već jasno vidimo obrise Konradovog originalnog narativnog stila koji ustoličava potpuno nov odnos između nas, naratora i sámog pisca. Ovaj odnos će postati ključan za Konradova buduća dela jer čitalac postaje neko ko aktivno učestvuje u radnji romana, što je i elementarna razlika u odnosu na viktorijanski period. Konrad ovde još uvodi i dramske elemente u pripovedanje, ubrzavanje i usporavanje, kao i izazivanje osećaja neverice i iščekivanja.

Nakon *Crnca sa „Narcisa“* Konrad piše svoja dva najbolja dela: *Srce tame* (*Heart of Darkness*, 1899) i *Lorda Džima* (*Lord Jim*, 1900). Kada je reč o književnom polju naracije i naratora u ova dva romana, pisac dovodi svoju veštinu do vrhunca. U narativnom smislu pravo je otkrovenje pojava Konradovog najpoznatijeg pripovedača Marloa, koji u velikoj meri deluje autonomno i obezbeđuje piscu naročitu tačku gledišta. U *Srce tame* mi smo u velikoj meri opčinjeni Marloom, koji nas vodi u srce ljudske tame otelotvorene u divljini džungle i Kercu, koji do kraja ostaje nedostupan i nama i Marlou. Autentični narator nas vodi na ovo putovanje, a mi se konstantno pitamo koliko je on pouzdan i da li treba da mu verujemo. Bez obzira na odgovor, Marlo provocira našu aktivnost, a iščekivanje i misteriozni Kerc nas uvlače sve dublje u tamu našeg srca. Roman *Lord Džim* takođe nosi gotovo revolucionarnu crtu i misija naratora Marloa se i ovde nastavlja. Konradov impresionizam dolazi do punog izražaja i, kroz Džimovu ličnost i događaje, mi prolazimo kroz svojevrsnu psihičku i moralnu dramu, uključujući i naglašene emocije pod kojima donosimo zaključke. Svakako, kroz priču nas, uglavnom, vodi Marlo, čija je i najveća zasluga za čitaocu nesigurnost, ali i samo predstavljanje teme Džimovog moralnog posrnuća donosi nam nedoumice koje ne trpe isključiv stav čitalaca. Konrad u ovom delu izaziva tu specifičnu atmosferu saradnje između naratora, pisca i čitalaca u procesu pisanja. Zato dela poput *Lorda Džima* ne trpe čitalačku lenjost i ušuškanost u pripovedanje sveznajućeg naratora. Budući da i sami učestvujemo u stvaranju priče i da procenjujemo likove kroz oči promenljivog naratora, romane poput *Srca tame* i *Lorda Džima* moramo čitati više puta da bismo dobili iole jasniju sliku o književnim elementima koji čine ova dela izuzetnim. Konradovo impresionističko putovanje u sebe nam otvara nove vidike i saznanje o postojanju više mogućih istina koje samo odslikavaju bogatstvo umetnosti, ali i realnog sveta u kome živimo.

Međutim, pravo je pitanje koliko je zaista Konrad prisutan u svom delu i koliko čitamo njegove stavove? Autor Vejn But (Wayne C. Booth) daje univerzalan odgovor:

¹ Guerard, A. J. (1958): *Conrad the Novelist*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, str. 1-59.

Čak i ako odstranimo sve takve izričite sudove, prisustvo pisca biće očigledno u svakoj prilici kad ulazi u lik ili iz njega izlazi – kad, kao što smo to rekli, menja svoju tačku gledanja.¹

Iz ovog sledi da je piščev sud uvek u određenoj meri prisutan, samo je pitanje koliko je to prisustvo štetno ili korisno. Kritičar Džozef Voren Bič (Joseph Warren Beach) tvrdi da lično pojavljivanje pisca ne smeta samo u slučaju da je efektno prikazao svoju temu, a Ford Medoks Ford (Ford Madox Ford) ističe da pisac treba da *prikazuje*, a ne da *kazuje*. Na tragu ovih tvrdjenja može se uvideti i Konradovo prisustvo u delima. Za Henrija Džejmsa je prvenstveno bitno da pisac održi iluziju stvarnosti, pa stoga naglašava važnost intenziteta te iluzije. Ako bi se želeo dramski efekat, onda to ne bi bio roman nego dramsko delo koje toleriše odsutnost pisca.

Kada je reč o prisustvu pisca u delu, Žan-Pol Sartr (Jean-Paul Sartre) je mnogo ekstremniji. Naime, on smatra da je dužnost pisca da stvori tako snažnu iluziju koja bi isključila i njegovo postojanje. Jer, ako čitaoci i za trenutak posumnjaju da je pisac tu, likovi gube svoju slobodu. Ovo, dakako, isključuje bilo kakvu subjektivnost i ma kakvu sređenost. Virdžinija Vulf (Virginia Woolf) je videla čitaoca kao „tiranina koji romanopisca drži u ropstvu“. No, stavovi poput ovih dovode nas do večne bitke koja se vodi između čitalaca i pisaca. Tako, glavna dilema je u tome da li je pisac suviše zahtevan ili je, pak, čitalac suviše nesposoban i lenj. Na ovu temu su napisane mnogobrojne studije i urađene analize, ali jasan odgovor nije dobijen.²

Kako god bilo, postizanje tzv. realističke tehnike pripovedanja je nešto čemu je Konrad težio, a ilustracija toga jeste njegov Marlo u *Lordu Džimu* i *Srcu tame*, a koji nikako ne bi mogao ispričati sve što priča u vremenu koje mu je dodeljeno. Ona uključuje i priličnu količinu nepristrasnosti i objektivnosti koju Konrad ima prema svojim likovima, a pripovedač Marlo nema. Ključno je pitanje koliko piščeve retorike je potrebno u određenom romanu, ali je jasno da *čist* roman nije moguć, makar u širem smislu. Veoma je poželjno da pisac računa na subjektivne elemente koje svaki čitalac ugrađuje u priču. Uočljivo je da Konrad, kroz svoje tehnike pripovedanja, zahteva takav odnos čitaoca prema delu. Njegov pripovedač Marlo nam nikad jasno ne daje viđenje Džimove krivice ili Kercove sudbine, ali nam iznosi svoju tačku gledišta na problem koji nije nimalo jednostavan. U datim primerima najlakše je osuditi pomenutu dvojicu aktera, ali tada se gubi potpun doživljaj ovih dela, čega je pisac nesumnjivo svestan.

Vejn But smatra da se pisac

ne može opredeliti hoće li ili neće svojim izborom načina pripovedanja uticati na procene svojih čitalaca; on se može jedino opredeliti hoće li to učiniti dobro ili loše.³

Konrad, dakako, to čini veoma vešto uvodeći potpuno dramatizovanog pripovedača Marloa koji se značajno razlikuje od pisca koji ga stvara. Između Marloa i Konrada postoji značajno odstojanje. Marlo je neko ko dela i značajno utiče na tok događaja u romanu. Zato upravo od njega u velikoj meri zavisi i kompletan efekat samog dela. Na piscu je odluka u kojoj će meri realizovati svoje ideje u pripovedačkom postupku. Pisac *prisiljava* čitaoca da se suoči sa svakom odlukom kad i junak jer će tada mnogo bolje osetiti vrednost istine kada je dosegne ili, pak, izgubi. Tu su i pitanja u kojoj će meri pripovedač biti svestan samog sebe i kada će govoriti istinu, kada će biti neutralan, ali i kada će govoriti laži. Da li je, recimo, *Srce tame* Kercova povest ili je to povest Marloovog doživljaja Kerca? Ili je Marlo retoričko sredstvo koje pojačava Kercov moralni slom? Zbog svega ovoga, Marlo je izvanredan subjekat za detaljnu analizu.

Mnogi književni kritičari, poput Mervina Madrika (Marvin Mudrick), s pravom naglašavaju i Konradov deskriptivni potencijal, a Marloov put u srce tame se smatra i najboljim opisom u engleskoj

¹ But, V. (1976): *Retorika proze*. Beograd: Nolit, str. 32.

² Ibid, str. 105.

³ Ibid, str. 167.

prozi.¹ Svi njegovi rani romani, sa naglaskom na poslednja dva pomenuta, podložni su mnogobrojnim tumačenjima, a veliku ulogu u tome igra upravo pitanje narativnog pristupa. Konrad je svojevrsni primer koliko narativni proces može snažno uticati na umetnički potencijal književnog dela. Zahvaljujući naraciji, mi vidimo u Konradovim delima strašnu eksploataciju ljudi i permanentni sukob civilizacija, uticaj totalitarizma na moderna društva, psihološke studije o čoveku, osećaj izgnanstva, bespomoćnosti i stravičnih posledica nakon moralnog pada. U suštini, Konrad se samo naizgled bavi egzotičnim krajevima i avanturističkim putovanjima. Oni mu samo služe da bi u takvim okruženjima prikazao univerzalne ljudske probleme koji, na nesreću, nisu nestali nakon njegove smrti, jer pitanja koja postavlja Marlo, Džim ili Kerc može sasvim slobodno da postavlja i čovek današnjice, i to u svom najsirovijem obliku.

4. ZAKLJUČAK

Džozef Konrad je jedan od najsubjektivnijih i najličnijih engleskih romanopisaca.² Iz njegovih romana izvire velika snaga volje i širokog ličnog iskustva, ali i svest o podeljenosti čovekove ličnosti i nemogućnosti pronalaska večne utehe. Zato Konrad uglavnom postavlja teška pitanja, a vrlo retko daje jasne odgovore jer čitalac je taj koji ih mora pronaći. On se bavi i našim podsvesnim ili polusvesnim svetom, u kojem se možda nalaze odgovori na naše postupke u *graničnim situacijama* koje ne trpe obmanu i laž. On primorava čitaoca da se suoči sa sámim sobom kako bi stvorio *misao o sámom sebi* i pokrenuo pitanje rešenja unutrašnjih sukoba koji u svakom čoveku nesumnjivo postoje. Kroz narativni pristup, Konrad vrlo često prikazuje svoju karakterističnu ironiju prema ljudskim slabostima i koristi simbolički pristup, ali i skepticizam, prema etičkim problemima. Konačno, Konradov narator jeste svojevrsno otkriće. Ali pisac, zajedno s njim, stoji na distanci od subjekta pisanja, a to čini vešto manipulišući hronologijom događaja, živopisnim digresijama, naglim pomeranjima od apstraktnog prema konkretnom i obratno, jasnim prikazivanjem proticanja misli, približavanjem i udalžavanjem određenih događaja. Narator postaje svesno oruđe u kontroli čitaočevih misli i emocija, što mu omogućuje da njima manipuliše. Ali, ono što se čini najvažnije i što odvaja Konrada od ranijih romanopisaca, jeste stvaranje svojevrsnog konflikta u čitaocu, kao i vešta kontrola tog konflikta.³ Na taj način, pisac stvara umetnost u svom svetu proze i čitaočevu reakciju na njega. Dakle, Konrad uviđa stvarnu moć narativnog postupka i prisustva naratora, te ih posmatra kao esencijalni deo svoje književne umetnosti. U njegovim delima čitaoci se susreću sa različitim delovima slagalice i, u zavisnosti od dela koji su uvideli, oni dobijaju određeni utisak koji je samo njihov, a to znači jedinstven. Konradov tekst komunicira sa čitaocima, stvara kod njih nelagodu jer obično dovodi u pitanje njihova dotadašnja uverenja i pokušava da ih relativizuje. Naracija kod Konrada spaja estetske i filozofske principe na kojima počivaju samo vrhunska književna dela.

Pripovedanje postaje zvuk obaranja drveta, koje će se čuti i kad je šuma prazna, jer je u njega ugrađen njegov subjektivni pol, njegovo organizovanje putem prijema.⁴

Konačno, upravo Konrad uvodi specifičnu vrstu naracije i tip naratora u englesku i svetsku književnost početkom dvadesetog veka utirući, pri tom, put budućim piscima prema novim umetničkim pravcima – modernizmu i postmodernizmu.

¹ Mudrick, M. (1966): "The Originality of Conrad". Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc, str. 4.

² Guerard, A. J. (1958): *Conrad the Novelist*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, str. 1.

³ Ibid, str. 59.

⁴ Džejmson, F. (1984): *Političko nesvesno*. Preveo Dušan Puhalo. Beograd: Pečat, str. 271.

LITERATURA

- [1.] Bal, M. (2000): *Naratologija*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa.
- [2.] But, V. (1976): *Retorika proze*. Beograd: Nolit.
- [3.] Conrad, J. (1925): *Almayerova ludnica, roman sa Malajskih otoka*. Zagreb: Naklada zaklade tiskare narodnih novina.
- [4.] Conrad, J. (2005): *The Selected Works of Joseph Conrad*. London: Wordsworth Editions Limited.
- [5.] Drakakis, J., ed. (1946-1955): *Joseph Conrad, Selected Literary Criticism and The Shadow-Line*. London: Methuen English Texts.
- [6.] Džejmson, F. (1984): *Političko nesvesno*. Preveo Dušan Puhalo. Beograd: Pečat.
- [7.] Ford, F. M. (1960): "Conrad on the Theory of Fiction". Michigan: Michigan State University Press.
- [8.] Gordan, J. (1940): *Joseph Conrad: The Making of a Novelist*. Massachusetts: Cambridge University Press.
- [9.] Guerard, A. J. (1958): *Conrad the Novelist*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- [10.] Karl, F. R. (1960): *A Reader's Guide to Joseph Conrad*. New York: H. Wolff.
- [11.] Konrad, Dž. (1962): *Izgnanik sa ostrva*. Beograd: Nolit.
- [12.] Konrad, Dž. (1980): *Piščeva bilješka, Nostromo, I*. Prevod Ive Slavnića. Sarajevo: Svjetlost.
- [13.] Konrad, Dž. (1980): *Između kopna i mora, Izabrana djela Džozefa Konrada, knjiga druga*. Sarajevo: Svjetlost.
- [14.] Konrad, Dž. (1980): *Lord Džim, Izabrana djela Džozefa Konrada, knjiga treća*. Sarajevo: Svjetlost.
- [15.] Konrad, Dž. (1980): *Tajfun, Na granici sjenke, Srce tame, Izabrana djela Džozefa Konrada, knjiga prva*. Sarajevo: Svjetlost.
- [16.] Konrad, Dž. (1980): *Izabrana djela Džozefa Konrada: knjiga prva*. Priredio Svetozar Koljević. Sarajevo: Svjetlost.
- [17.] Konrad, Dž. (2004): *Srce tame*, Beograd: Politika i Narodna knjiga.
- [18.] Mudrick, M. (1966): "The Originality of Conrad". Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
- [19.] Moser, T. (1957): *Joseph Conrad: Achievement and Decline*. Massachusetts: Cambridge University Press.
- [20.] Mudrick, M., ed. (1966): *Conrad, A Collection of Critical Essays*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc.

**JEZIK GLOBALIZACIJE: DISKURS GRAĐENJA INTERNOG I EKSTERNOG
KORPORATIVNOG ETOSA****THE GLOBALISATION LANGUAGE: DISCOURSE OF THE INTERNAL AND
EXTERNAL CORPORATION'S ETHOS****Marija Plavša**

Strumička 82, Beograd

+381 11 2891 536; +381 63 806 33 86

E-mail: m.plavsa@sezampro.rs**Sažetak**

U ovom radu ćemo analizirati specijalizovani korpus tekstova koji su objavljeni na korporativnim Internet sajtozima, a koji služe u svrhe isticanja svrhe i razloga postojanja, ciljeva, strategija i uopšteno poslovne filozofije organizacija. Naš je cilj da uočimo kojim se jezičkim i retoričkim sredstvima oslikava odlučujuća razlika, odnosno, korporativna svojstvenost (distinctiveness) organizacija koje posluju u Republici Srbiji, ali i njihov korporativni etos. Takođe, želimo da uporedimo dobijene nalaze sa nalazima studije koju je obavila Linda Stolvort Vilijams o jezičkim i retoričkim sredstvima iskaza o misiji kompanija u SAD. Pažnju nam pobuđuje i pitanje da li se u ovoj vrsti poslovne komunikacije mogu uočiti neki obrisi međudejstva nacionalne kulture i kulture poslovanja ili će pak dobijeni rezultati pre biti pokazatelj sveprožimajućeg procesa globalizacije, kojem ni poslovni javni diskurs ne može odoljeti.

Abstract

This study will discuss the results of the analysis of the specialized text corpus which comprises texts published on corporate Internet sites, whose purpose is to report the aim and reason for being, goals, strategies and business philosophy of business organizations. Our aim is to determine linguistic and rhetorical strategies used for depiction of the preferred distinctiveness and corporate ethos of the companies in the Republic of Serbia. Furthermore, we wish to compare our results with the results of the analysis performed by Linda Stallworth Williams on linguistic and rhetorical tools used in the mission statements of the US companies. It is also of our interest to try to notice any possible signs of the interaction between national culture and corporate culture, lest we designate our findings as another indicator of omnipresent globalization, to which public corporate discourse has no chance to resist.

1. UVOD

Možemo da primetimo da se danas u velikom broju naučnih oblasti, pa tako i u oblasti menadžmenta sve više razmatra teza konvergencije ili divergencije društvenih sistema, nacionalnih kultura, pa samim tim, i poslovanja, odnosno principa menadžmenta organizacija. Svedoci smo odvijanja različitih procesa u svetu od kojih je svakako najuticajniji proces globalizacije koji nas kao pojedince, pripadnike grupa i nacija čini sve sličnijim i međusobno zavisnim¹. Putem prinudnih, normativnih i mimetičkih² pritisaka, institucionalne sile čine kompanije sve sličnijim¹ (Pejrefit i Dejvid,

¹Giddens u Mojić, D. (2009:242)

²Ovde se koristi termin *mimetički* (mimetic) onakokakoga je definisao francuski filozof Derrida J. (1981: 3-25) u odnosu na tekste.

2006), pa kako je korporativni diskurs postao deo svetskog obrazovanja u menadžmentu, samim tim je i on, na određeni način, postao institucionalizovan.

Predmet našeg interesovanja jeste javni diskurs kojima uspešne kompanije (privredna društva) oslikavaju svoj korporativni identitet. U literaturi o menadžmentu može se naći značajan broj istraživanja koja se odnose na proučavanje korporativnog diskursa američkih kompanija sa različitim aspektata, tetako i sa aspekta strategija za kreiranje korporativnog identiteta. U ovom radu ćemo kao referentni metod analize koristiti metod korišćen u studiji L. S. Vilijams koja je pored analize sadržaja obavila i leksičku (odnosno tekstualnu) analizu diskursa kompanija sa liste "Fortune 1000" na korpusu iskaza o misiji objavljenim na Internet sajtovima. Jedan od ciljeva njenog proučavanja, a koji će takođe biti i naš cilj, bio je utvrđivanje retoričkih strategija kojima se stvara jak identitet kompanija (interni etos) i imidž kompanija (eksterni etos). Primenom ovog metoda, mi ćemo pokušati da utvrdimo da li se iste retoričke strategije primenjuju i u javnom diskursu organizacija u Srbiji, odnosno da li će dobijeni rezultati biti komparabilni sa rezultatima navedene autorke. To će nas dovesti i do pitanja uticaja nacionalne kulture na poslovnu kulturu organizacija.

2. DISKURS GRAĐENJA INTERNOG I EKSTERNOG KORPORATIVNOG ETOSA

2.1. Retorička teorija i korporativni etos

Prema stavovima jedne grupe autora², retorička teorija obezbeđuje jaku teoretsku osnovu za proučavanje koncepta korporativnog etosa koji je vema važan komunikatorima (menadžerima) koji žele da postignu cilj uveravanja (persuasion)svoje publike, jer je uveravanje, napokon, cilj većeg dela poslovne korespodencije³. S tim u vezi treba reći da se retorička teorija Aristotelovog tripartitnog koncepta uveravanja(razum, karakter, dobra volja)⁴ primenjena na korporativni diskurs odnosi na strategije za izražavanje poslovne ekspertize (znanja i veština), vrednosti i benevolentnog stava prema interesnim grupama (potrošačima/klijentima, zaposlenima, akcionarima i zajednici).

2.2. Predmet istraživanja

Kao što smo već spomenuli, predmet ovog istraživanja jeste javni diskurs prezentacija privrednih društava iz Srbije koji je objavljen na Internet sajtovima. Očigledno je da su na korporativnim Internet sajtovima informacije predstavljene kroz različite žanrove uključujući saopštenja za javnost, marketinški materijal, često postavljana pitanja (FAQs), kratke biografije, tehnička dokumenta, poslovne filozofije i druge vrste poslovne dokumentacije. Za potrebe ovog istraživanja odabrali smo specijalni korpus dokumenata koji pripadaju kategoriji nerutinske organizacione komunikacije, odnosno tekstova kojima se oslikava korporativni etos, identitet i imidž kompanija.

Ovaj vid komunikacije između kompanija i auditorijuma može biti u obliku iskaza, slogana, kreda, reklama i raznih drugih deklaracija, a mi ćemo nastojati da korpusom obuhvatimo sve dostupne i posebnim kriterijumima vrednovane prezentacije korporativnog imidža koje se mogu naći na veb sajtovima odabranih kompanija. To su tekstovi kojisu naslovljeni: "Misija", "Vizija", "Poslovna filozofija", "Ciljevi", "Naše vrednosti", "Vodeći principi", "Strateški ciljevi", "Abeceda našeg uspeha" i slično, ali i tekstovi koji nose naslove koje povezujemo sa arhitekturom veb sajtova, kao što su: "O nama", "Ko smo mi", "O ... (naziv kompanije)", "Osnovni podaci", "Istorija" i slično. Uprkos tome što su drugačije naslovljena, ova dokumenta služe istoj svrsi u oblasti poslovne komunikacije i imaju niz drugih sličnosti, te se u literaturi o menadžmentu iznosi stav da ona pripadaju jednom žanru, to jest žanru iskaza o misiji. Privredna društva čiji ćemo korporativni diskurs proučavati nalaze na rang listi

¹Peyrefitte J., David, F.R. (2006)

²Cross (1991); Hyland(1998); Kallendorf & Kallendorf (1985); Swales and Rogers(1995).

³Cross, M. (1991:121)

100 najuspješnijih privrednih društava u Srbiji u 2012. godini koju je objavilo Ministarstvo finansija Republike Srbije. Kriterijumi za rangiranje ovih kompanija koje svoje delatnosti obavljaju na teritoriji Republike Srbije su poslovna aktivnost predstavljena kroz poslovne prihode, neto dobitaki broj zaposlenih.

Jedinice leksičke analize jesu retorička sredstva i jezik (leksika) kojima se izražavaju: 1) ekspertiza, odnosno kompetitivna prednost kompanija; 2) vrednosti koje su važne za kompaniju, kao i vrednosti koje se smatraju zajedničkim za kompaniju i njene ciljne grupe; 3) dobre namere prema interesnim grupama (želja za ispunjavanjem identifikovanih potreba ciljnih grupa). Posebno ćemo se osvrnuti na apel sličnosti (similitude), odnosno metod približavanja kompanije svojim zaposlenima (jer je ova vrsta komunikacije namenjena kako eksternim tako i internim ciljnim grupama). Manifestacija ovog principa ogleda se u primeni lične zamenice i prisvojnih zamenica prvog lica množine (tzv. "we-attitude"¹).

2.3. Istraživačka pitanja i ciljevi rada

Pitanje koje leži u osnovi ove tekstualne analize jeste da li će javni diskurs na korporativnim veb sajtovima privrednih društava koja svoju poslovnu delatnost obavljaju u Republici Srbiji pokazati sličnosti sa retoričkim strategijama koje su identifikovane u diskursu američkih kompanija. Drugim rečima, da li će se isticati iste moralne i poslovne vrednosti, i da li će i ovde biti favorizovane jezičke realizacije identifikacije, odnosno isticanja zajedništva između zaposlenih, klijenata i samih kompanija. Takođe, zanima nas i ko su glavni recipijenti iskaza dobrih namera organizacija. S tim u vezi, pokušaćemo da ustanovimo i to da li postoje obrisi nacionalne kulture u načinu predstavljanja organizacija u javnom društvenom kontekstu.

2.4 Metod

Od tačno 100 privrednih društava koje se nalaze na spomenutoj rang listi, 76 je uvršteno u korpus kao nosioci diskursa koji ovom prilikom analiziramo, dok za ostale organizacije nismo pronašli odgovarajući dokument koji bi se smatrao ekvivalentom iskazu o misiji u pogledu sadržine. Najpre je svih 76 dokumenata pretvoreno u skupine dokumenata (tekst fajlove), a zatim su pomoću softvera Oxford WordSmith 6 sačinjene pojedinačne liste iskaza za svaki dokument, za sva dokumenta u svakoj grupi i za sve organizacije. Na ovim listama, prvo su određene zamenice prvog lica množine, a zatim su određene sve vrednosti, kao i njihovi sinonimi (na primer, reči *novina* i *novitet* su uvrštene u opštu vrednost *inovacija*). Pored ove kvantitativne analize, obavili smo i ručno kodiranje korpusa kako bismo se uverili da se uočene reči upravo odnose na zadatu vrednost. U nekim slučajevima nije pronađen sinonim za zadatu vrednost, već je ona izražena na drugi način. Nakon ove provere, broj dokumenata u kojima se svaka vrednost pojavljuje bar jednom je izračunat za sve organizacije. Na kraju, pomoću dobijenih lista reči dobili smo polazne tačke za analizu dobrih namera organizacija prema interesnim grupama. Pošto nam je program ukazao na dokumenta koja sadrže jednog ili više „recipijenta dobrih namera“ organizacija, pažljivo smo iščitali svaki dokument kako bismo se uverili da se reč spominje baš u kontekstu potencijalnog korisnika, odnosno primaoca dobrih namera organizacije. Zatim je izračunat ukupan broj dokumenata u kojima se javlja jedan ili više recipijenata u svim organizacijama.

2.5 Rezultati

Pošto je naš korpus obuhvatao javne prezentacije „top 100“ srpskih privrednih društava, neko naše *a priori* uverenje nas je moglo navesti da očekujemo da će baš sve navedene kompanije, budući da su ocenjene kao poslovno najuspješnije, imati dokumenta koja služe u svrhe građenja poslovnog identiteta. Međutim, rezultat koji smo dobili pokazuje da 76% organizacija poseduje

¹U odnosu na "I-attitude" and "you-attitude" (Williams, 2008)

odgovarajuće tekstove, bilo da su naslovljeni „Misija“, „Vizija“, „Naše vrednosti“ ili su u obliku slogana ili neke druge vrste promotivnog iskaza. Ovo je takođe vrlo visok procenat i možemo ga smatrati pokazateljem aktuelnosti ove vrste žanra korporativnog diskursa. Dužina analiziranih tekstova je varirala od jedne rečenice do pet ili šest pasusa. Oko dve trećine ovih dokumenata je pored tekstualne, takođe obuhvatalo i kreativnu vizuelnu prezentaciju, za koju smatramo da ima značajan uticaj na predstavljanje željenog imidža.

Tekstualnom analizom ovih dokumenata utvrdili smo da 17 organizacija koristi treće lice jednine u definisanju svoje svrhe postojanja i ciljeva, dok 4 organizacije koristi infinitiv u definisanju svojih ciljeva, što pokazuje da većina organizacija koristi ličnu i prisvojnu zamenicu prvog lica množine (mi-190 i naš, -a, -e, -i – 201, što zajedno čini 3% ukupnog broja reči), te stoga, možemo reći da postoji jaka svest o važnosti stvaranja osećaja zajedništva u posmatranom diskursu.

Od deset poslovnih vrednosti koje su posmatrane (ekspertiza, integritet, inovativnost, poverenje, liderstvo, različitost, odgovornost, društvena angažovanost, timski rad i bezbednost) najzastupljenije su ekspertiza, integritet, društvena angažovanost, odgovorno poslovanje i inovativnost. Tabela 1 daje detaljniji prikaz zastupljenosti analiziranih vrednosti, odnosno grupa reči koje predstavljaju datu vrednost.

Kada je reč o dobrim namerama organizacija prema interesnim grupama, skoro sva dokumenta su prožeta dobrim namerama prema potrošačima, zaposlenima, kao i prema poslovnim partnerima i lokalnoj zajednici. U Tabeli 2 su rangirani recipijenti iskaza dobrih namera organizacija.

Dobijeni rezultati pokazuju određenu sličnost sa rezultatima studije koju je izvela L. S. Vilijams. Kada je reč o strategiji sličnosti (similitude), u oba korpusa je favorizovana upotreba lične i prisvojne zamenice prvog lica množine za podsticanje identifikacije sa zaposlenima, ali i sa ostalim ciljnim grupama. Upoređivanje rezultata koji se odnose na pozitivne vrednosti koje se promovišu u okviru ovih dokumenata takođe ne pokazuje velika odstupanja. Najuočljivije je svakako isticanje ekspertize, odnosno znanja i veština koja dokazuju stručnost organizacije, i to je, može se reći, neizostavni deo sadržine dokumenata na oba proučavana jezika. Pored iskaza o ekspertizi organizacija, iskazi o integritetu, inovativnosti i društvenoj angažovanosti su svakako još jedan način prepoznat od oba društva kao podsticajan za projektovanje jakog korporativnog etosa. Najveća razlika uočena je kod isticanja timskog rada i iskaza bezbednosti koji imaju nezapaženo malu ulogu u isticanju poslovnog identiteta u Srbiji.

Prima od dobrih namera organizacija su slični u obe studije, jer je skoro jednak procenat iskaza o potrošačima i zaposlenima, dok se nejednakost uočava kod iskaza dobre volje prema akcionarima, gde ponovo prednjače iskazi o misiji iz SAD.

Tabela 1. Vrednosti analizirane u korporativnom diskursu organizacija

Vrednost	Broj organizacija	%
Ekspertiza/Profesionalnost	70	92
Integritet	59	78
Inovativnost	44	58
Poverenje	39	51
Liderstvo	17	22
Različitost	23	30
Odgovornost	49	64
Društvena angažovanost	55	72
Timski rad	16	21
Bezbednost	8	10

Tabela 2. Recipijenti iskaza dobrih namera organizacija

Recipijenti	Broj organizacija/komunikatora dobrih namera	%
Potrošači/korisnici usluga	66	87
Zaposleni	54	71
Lokalna zajednica	46	60
Društvo u celini	39	51
Akcionari	22	29
Poslovni partneri	29	38

3. ZAKLJUČAK

Naš zadatak u ovom radu je bio da kvantitativnom i kvalitativnom metodom ponovimo analizu sprovedenu na iskazima o misiji američkih kompanija i uporedimo dobijene rezultate. Opšti utisak koji smo stekli je da žanr iskaza o misiji nimalo nije zapostavljen kao deo javnog korporativnog diskursa u Srbiji, naprotiv, predstavljen je savremenim dizajnom i visoko valentnim korporativnim jezikom. Na osnovu dobijenih rezultata, vidimo da kompanije koje su uvrštene na listu „100 najuspešnijih“ u Srbiji, među kojima se nalaze i kompanije u stranom i kompanije u domaćem vlasništvu, takođe koriste retorička sredstva zasnovana na tripartitnom - *Etos* modelu za prezentaciju korporativnog identiteta i imidža, na sličan način kao i kompanije u SAD. Stoga, mišljenja smo da se neke specifične komponente vezane za nacionalnu kulturu ne mogu uočiti na osnovu predstavljene analize. Nameće nam se utisak intenzivnog prožimanja strategija poslovnog komuniciranja u ove dve različite države. U prilog tome ide i uočena favorizacija engleskih termina nad domaćim u oslikavanju zadatih vrednosti. Da bi se takva relacija potencijalno utvrdila, potrebno je obaviti i druge vrste analiza ovog korpusa, od kojih bi se jedna mogla odnositi na izdvajanje tekstova kompanija u stranom vlasništvu i kompanija u domaćem vlasništvu u Republici Srbiji, radi utvrđivanja frekvencije i situacija upotrebe engleskih termina i sintaksičkih konstrukcija u odnosu na domaće prevodne ekvivalente. Značajan doprinos rešavanju ovog pitanja dobio bi se interdisciplinarnim uvidom u odnos nacionalne kulture i poslovnog upravljanja, naročito sa aspekta antropolingvistike, etnolingvistike i sociologije. Za sada ostajemo mišljenja da je globalizacija, koja deluje u pravcu brisanja granica među organizacijama i ljudima, pa samim tim i poslovnim kulturama, ostavila traga i na diskurs građenja internog i eksternog korporativnog etosa kompanija u Republici Srbiji koje, stiče se utisak, teže da primenjuju retoričke strategije zapadnih komunikacijskih modela.

LITERATURA

- [1.] Amato, C. H., & Amato, L. H. (2002) "Corporate commitment to quality of life: Evidence from company mission statements", *Journal of Marketing Theory and Practice*, 10, 69-87.
- [2.] Beason, L. (1991) "Strategies for establishing an effective persona: An analysis of appeals to ethos in business speeches", *Journal of Business Communication*, 28, 326-346.
- [3.] Cross, M. (1991) "Aristotle and business writing: Why we need to teach persuasion", *The Bulletin*, 54, pp. 3-6.
- [4.] Derrida, J. (1981) "Economimesis", *Diacritics*, Summer, 3-25.
- [5.] English, L. M. (1995) *Business Across Cultures: Effective Communication Strategies*, Longman, London.
- [6.] Hofstede, G. (2001) *Culture Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations across Nations*, Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- [7.] Hyland, K. (1998) "Exploring corporate rhetoric: Metadiscourse in the CEO's letter", *Journal of Business Communication*, 35, 224-245.

- [8.] Isaksson, M., Jorgensen, P.E.F. (2010) "Communicating Corporate Ethos on the Web: The Self-Presentation of PR Agencies", *Journal of Business Communication* 47, 119-140.
- [9.] Kallendorf, C., & Kallendorf, C. (1985) "The figures of speech, ethos, and Aristotle: Notes toward a rhetoric of business communication", *Journal of Business Communication*, 22, 35-50.
- [10.] Mojić, D. (2009) *Uticaj nacionalne kulture na organizaciju preduzeća*, Doktorska disertacija, Ekonomski fakultet, Beograd.
- [11.] Peyrefitte J., David, F.R. (2006) „A Content Analysis of the Mission Statements of United States Firms in Four Industries“, *International Journal of Management* 23, 296-301.
- [12.] Swales, J.M. and Rogers, P.S. (1995) "Discourse and the projection of corporate culture: the Mission Statement", *Discourse and Society*, vol. 6(2): 223-242.
- [13.] Williams L.S. (2008) "The Mission Statement: A Corporate Reporting Tool with a Past, Present, and Future", *Journal of Business Communication* 45, 94-119.

NEFAKTIVNI GLAGOLI U POLITIČKIM INTERVJUIMA U ENGLISKOM I SRPSKOM JEZIKU

NON-FACTIVE VERBS IN POLITICAL INTERVIEWS IN ENGLISH AND SERBIAN

Maja Nikolić

Univerzitet Singidunum, Danijelova 32; Kumodraška 261

E-mail: majanikolic85@yahoo.com

Sažetak

Ovaj rad predstavlja istraživanje koje ima za cilj da pruži pragmatičku analizu nefaktivnih glagola u političkim intervjuima u engleskom i srpskom jeziku, kao i da kontrastira njihovu realizaciju. Govornik, odnosno političar, koristi ovo lingvističko sredstvo kako bi izrazio nedostatak potpune posvećenosti istinitosti propozicije. Korpus se sastoji iz tri intervjuja na engleskom i dva na srpskom jeziku. Na samom kraju rada može se zaključiti da je upotreba ovog jezičkog fenomena u oba jezika pragmatički uslovljena. Takođe, frekvencija nefaktivnih glagola je veća u intervjuima u engleskom negoli u srpskom jeziku.

Ključne reči: nefaktivni glagoli, ograde, propozicija, politički intervju.

Abstract

The aim of this study has been to present a pragmatic analysis of non-factive verbs in political interviews in English and Serbian and contrast their realization. The speaker, ie politician, uses this linguistic device in order to avoid complete commitment to the truth of the proposition. The corpus consists of three interviews in English and two in Serbian. It may be concluded that the usage of this linguistic phenomenon is pragmatically conditioned in both languages. In addition, the frequency of non-factive verbs in the interviews in English is higher than in the interviews in Serbian.

Keywords: non-factive verbs, hedges, proposition, political interview.

1. INTRODUCTION

This paper researches non-factive verbs in political interviews in English and Serbian and contrasts their realization. **Section 2: Non-factive verbs** provides the theoretical background for investigating this linguistic phenomenon. Furthermore, the analysis of two sets of complete transcripts of political interviews both in English and Serbian is presented in **Section 3: Corpus analysis**. At the very end of the paper, **Section 4: Conclusion** summarises the results of the analysis presented in the previous sections and concludes that (1) the usage of non-factive verbs in the political interviews in both languages is pragmatically conditioned and (2) the frequency of this linguistic device is higher in the interviews in English than in the interviews in Serbian.

2. NON-FACTIVE VERBS

2.1 Factivity

The term 'factivity' was introduced into linguistics by Kiparsky and Kiparsky (1971)¹. These two authors write about factive and non-factive predicates/sentences. They claim that the utterance/

¹Kiparsky, Paul and Kiparsky, Carol (1971): "Fact", in Steinberg, D. D. and Jakobovits, L. A., eds.: *Semantics: an interdisciplinary reader in philosophy, linguistics and psychology*, Cambridge: The University Press, 345-69, p. 348.

regret that it is raining is factive because the speaker asserts, directly or indirectly, that the proposition is true. On the other hand, in sentence *I suppose that it is raining* Kiparsky and Kiparsky state that the speaker presupposes that the proposition is true, which implies that it is a non-factive sentence. Furthermore, Lyons (1977)¹ distinguishes factive, non-factive and contra-factive predicates. He explains that while a factive predicate shows the speaker's commitment to the truth of the proposition, a non-factive predicate shows the speaker's commitment to "neither the truth nor the falsity of the proposition". He also adds: "A contra-factive utterance, on the other hand, commits the speaker, not to the truth, but to the falsity, of the proposition, or propositions, expressed by one or more of its constituent clauses..."

2.2 Non-factive verbs as hedges

Non-factive verbs behave as hedges. As a rhetorical strategy, hedging is used to indicate a lack of complete commitment to the truth of the proposition. The term 'hedge'/'hedging' itself was introduced first by Lakoff (1972)². This author defines hedges as "words whose job is to make things more or less fuzzy". Moreover, Fraser (2010)³ argues:

Hedging is a rhetorical strategy. By including a particular term, choosing a particular structure, or imposing a specific prosodic form on the utterance, the speaker signals a lack of a full commitment either to the full category membership of a term or expression in the utterance (content mitigation), or to the intended illocutionary force of the utterance (force mitigation). Simply put, it is attenuation of the full value which the utterance would have, absent the hedging.

In addition to this, Taweel et al. (2011)⁴ claims that hedging has certain pragmatic functions, viz: "(i) showing the receiver a degree of uncertainty that the sender has about the proposition, (ii) avoiding the sender's direct involvement in the proposition and (iii) expressing and showing politeness and modesty".

3. CORPUS ANALYSIS

3.1 Non-factive verbs in the political interviews in English

The first set of the corpus consists of the interviews of the following American politicians: U.S. President Barack Obama, former President Obama's chief of staff William M. Daley and former U.S. Representative for New York's 26th Congressional District Kathy Hochul. In these interviews the speakers use the verbs *think* and *believe*⁶ in order to show a lack of commitment to the truth of the proposition. Here are some examples:

- (1) I *think* that when you're president of the United States, it comes with the territory that folks are going to criticize you. [Obama, B.]

¹Lyons, John (1977): *Semantics II*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 794-5.

²Lakoff, George (1972): "Hedges: A study in meaning criteria and the logic fuzzy concepts", *Chicago Linguistics Society Papers* 8: 183-228, p. 195.

³Fraser, Bruce (2010): "Hedging in political discourse: The Bush 2007 press conferences", in Okulska, Urszula & Cap, Piotr, eds.: *Perspectives on Politics and Discourse* 36, Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 201-214, p. 201.

⁴Taweel, Abeer Q. et al. (2011): "Hedging in Political Discourse", *The Linguistics Journal* 5:169-196, p. 173-4.

⁵The corpus represents two sets of transcripts of political interviews. The first set consists of three interviews in English, while the second one consists of two in Serbian. These interviews can be found on the following web sites: <http://www.npr.org> and <http://www.vreme.com>. The corpus was collected during 2011 by the author of this paper.

⁶ Lyons (1977: 795) writes about the verbs *think* and *believe* as the representatives of non-factivity.

- (2) It's unfortunate that didn't succeed, because I *think* the American people would have felt very good about leadership bringing to conclusion negotiations that would have been well-balanced. [Daley, W. M.]
- (3) The irony is, you know, Ronald Reagan, I *think*, when he was president, repeatedly talked about how irresponsible it would be to allow the full faith and credit of the United States to be impaired in any kind of way. [Obama, B.]
- (4) I do support entitlement reform and I also *think* we should be looking at the revenue side because the voters up here want us to work together to get our debt under control. [Hochul, K.]
- (5) And we *believe* that the speaker was well-motivated to do a deal. [Daley, W. M.]

Another non-factive predicator which acts as a hedge is the verb *seem*¹. The following sentence illustrates this:

- (6) And that's what we were attempting to do when there *seemed* to be radio silence from the Hill. [Daley, W. M.]

Based on the corpus analysis, the frequency of these non-factive verbs in the political interviews in English can be graphically presented:

Table 1. The frequency of non-factive verbs in the political interviews in English

non-factive verbs	frequency	frequency per thousand words
<i>think</i>	26	5,2
<i>believe</i>	1	0,2
<i>seem</i>	1	0,2

3.2 Non-factive verbs in the political interviews in Serbian

The second set of the corpus consists of the interviews of two Serbian politicians: Boris Tadić, former Serbian President and Mirko Cvetković, former Prime Minister of Serbia. Here, the speakers use the verbs *misлити* and *verovati*² in order to avoid directness. For instance:

- (7) Kada govorim o tome da će i integracija u EU imati drugačije lice u godinama koje dolaze, tu *mislim* i da će pitanje Kosova i Metohije za dve, tri ili četiri godine biti drugačije tretirano, ne samo zbog očekivane odluke Međunarodnog suda pravde u Hagu, nego zbog promene u konstelaciji političkih odnosa na Balkanu, u Evropi, pa i u čitavom svetu – pa će tako biti redefinisani svaki problem, uključujući i problem Kosova. [Tadić, B.]
- (8) *Mislim* da postoji jedan široki proktor kroz koji bismo mogli razraditi naše odnose. [Tadić, B.]
- (9) Setite se da je poslednjih godina uvek bilo natezanja oko budžeta, ali se to do sada prevazilazilo bezvelikih političkih potresa, pa *mislim* da će se i ovoga puta tako završiti. [Cvetković, M.]
- (10) Najviše nade polažemo u program infrastrukturnih ulaganja i drugih podsticajnih mera za koje *verujemo* da će nam omogućiti da krizu preguramo sa najmanje ožiljaka. [Cvetković, M.]

In the interviews that have been analysed, one of the politicians uses the verb *smatrati* as a hedge. The following sentence illustrates this:

- (11) *Smatram* da smo realno projektovali očekivanu inflaciju – u granicama jednocifrene, ne bitno različitu od ovogodišnje, jer ove godine očekujemo inflacionu stopu do 10 odsto. [Cvetković, M.]

The speaker can also use the verb *reći*¹ (the form of conditional) in order to avoid a direct involvement in the proposition. For example:

¹Givón (1982) claims that even though the senses provide direct evidence, the speaker cannot be absolutely committed to the truth of the proposition.

²Trbojević-Milošević (2004: 165) argues that the verbs *misлити* and *verovati* are the main representatives of the non-factive operators in Serbian.

(12) *Rekao bih* da ovih dana, u tom smislu, nismo doživeli ništa posebno i neuobičajeno. [Cvetković, M.]
The frequency of these non-factive verbs in the political interviews in Serbian can be graphically presented:

Table 2. The frequency of non-factive verbs in the political interviews in Serbian

non-factive verbs	frequency	frequency per thousand words
<i>misliti</i>	7	1,4
<i>verovati</i>	1	0,2
<i>smatrati</i>	1	0,2
<i>reći</i> (the form of conditional <i>rekao bih</i>)	1	0,2

4. CONCLUSION

Based on the analysis of the corpus, it may be concluded that the usage of non-factive verbs is pragmatically conditioned in both languages. In addition to this, non-factive verbs are more frequently used in the political interviews in English. Here, the speakers usually avoid a direct involvement in the proposition. On the other hand, Serbian politicians rarely use non-factive verbs. Perhaps it is due to the socio-political situation, so they tend to be direct and determinate in their statements.

BIBLIOGRAPHY

- [1.] Fraser, Bruce (2010): "Hedging in political discourse: The Bush 2007 press conferences", in Okulska, Urszula & Cap, Piotr, eds.: *Perspectives on Politics and Discourse* 36, Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 201-214.
- [2.] Givón, Talmy (1982): "Evidentiality and epistemic space", *Studies in Language* 6 (1): 23-49.
- [3.] Kiparsky, Paul and Kiparsky, Carol (1971): "Fact", in Steinberg, D. D. and Jakobovits, L. A., eds.: *Semantics: an interdisciplinary reader in philosophy, linguistics and psychology*, Cambridge: The University Press, 345-69.
- [4.] Lakoff, George (1972): "Hedges: A study in meaning criteria and the logic fuzzy concepts", *Chicago Linguistics Society Papers* 8: 183-228.
- [5.] Lyons, John (1977): *Semantics II*, Cambridge: Cambridge University Press.
- [6.] Taweel, Abeer Q. et al. (2011): "Hedging in Political Discourse", *The Linguistics Journal* 5: 169-196.
- [7.] Trbojević-Milošević, Ivana (2004): *Modalnost, sud, iskaz: Izražavanje epistemičke modalnosti u engleskom i srpskom*, Beograd: Filološki fakultet.

¹Trbojević-Milošević (2004: 166) explains that the verb *reći* can express non-factivity when it is used in the form of conditional.